

**T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**YÜKSEK LİSANS
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSADİ GELİŞME VE ULUSLARARASI İKTİSAT PROGRAMI**

**AFGANİSTAN'IN DIŞ TİCARET YAPISI VE TÜRKİYE İLE DIŞ
TİCARETİNİN ANALİZİ**

Ferdows MUQIM

Danışman

PROF. DR. C. ERDEM HEPAKTAN

MANİSA-2022

**T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**YÜKSEK LİSANS
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSADİ GELİŞME VE ULUSLARARASI İKTİSAT PROGRAMI**

**AFGANİSTAN'IN DIŞ TİCARET YAPISI VE TÜRKİYE İLE DIŞ
TİCARETİNİN ANALİZİ**

Ferdows MUQIM

Danışman

PROF. DR. C. ERDEM HEPAKTAN

MANİSA-2022

ÖZET

AFGANİSTAN'IN DIŞ TİCARET YAPISI VE TÜRKİYE İLE DIŞ TİCARETİNİN ANALİZİ

Bu çalışma Afganistan'ın dış ticaret faaliyetlerini incelemekte ve Afganistan ile Türkiye arasındaki dış ticaret ilişkilerini ortaya koymaktır. Çalışmanın ilk bölümünde, Afganistan'ın ekonomisi genel olarak anlatılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde, Afganistan'ın dış ticaretine ve Afganistan'ın üyesi olduğu bölgesel ekonomik işbirliği ilişkilerine yer verilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise Afganistan'ın Türkiye'ye yaptığı sebze ve gıda ürünleri ihracatı ve Türkiye'nin Afganistan'a yaptığı makine, elektrik ürünleri, ayakkabı, taş, cam, metaller ve çeşitli ürünlerin ihracatı 2009-2019 yılları arasındaki çeyrek veriler kullanılarak ekonometrik analizi yapılmıştır. Bu verileri kullanarak değişkenlere, Birim Kök Testi, VAR modeli, Etki Tepki ve Varyans Ayrıştırma analizi uygulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dış Ticaret, Ekonometrik Analiz, Türkiye ve Afganistan

ABSTRACT

AFGHANISTAN'S FOREIGN TRADE STRUCTURE AND ANALYSIS OF FOREIGN TRADE WITH TURKEY

This study examines the foreign trade activities of Afghanistan and reveals the foreign trade relations between Afghanistan and Turkey. In the first part of the study, the economy of Afghanistan is explained in general. In the second part, Afghanistan's foreign trade and Afghanistan's relations with regional economic cooperation of which Afghanistan is a member are included.

In the third part of the study, Afghanistan's exports of vegetables and food products to Turkey and Turkey's exports of machinery, electrical products, shoes, stones, glass, metals and various products to Afghanistan were econometric analyzed using quarterly data between 2009-2019. By using this data, Unit Root Test, VAR analysis, Impact Response analysis and Variance Decomposition analysis were performed.

Key words: *Foreign Trade, Econometric Analysis, Afghanistan and Turkey.*

TEŞEKKÜR

Çalıőmamın her aőamasında bana destek olan, bilgi ve deneyimleri ile yol gösteren danışman hocam Sayın Prof. Dr. C. Erdem HEPAKTAN'a çok teşekkür ederim. Tez süresince yardımlarını esirgemeyen değerli arkadaşlarıma ve her zaman yanımda olan aileme çok teşekkür ederim.

Ferdows MUQIM
Manisa 2022

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	x
TABLolar LİSTESİ.....	xi
ŞEKİLLER LİSTESİ	xiii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM AFGANİSTAN EKONOMİSİ

1.1. AFGANİSTAN'IN TARİHÇESİ	3
1.2. AFGANİSTAN EKONOMİSİNE AİT MAKROEKONOMİK GÖSTERGELER.....	4
1.3. AFGANİSTAN'IN NÜFUSU	5
1.4. AFGANİSTAN'IN GAYRİ SAFİ YURTIÇİ HASILASI	7
1.5. AFGANİSTAN'IN KİŞİ BAŞI GAYRİ SAFİ YURTIÇİ HASILASI (KBGSYİH).....	10
1.6. AFGANİSTAN'DA ENFLASYON.....	11
1.7. AFGANİSTAN'DA İŞSİZLİK	12
1.8.AFGANİSTAN EKONOMİSİNDE DÖVİZ KURU	13
1.9. AFGANİSTAN EKONOMİSİNDE BANKACILIK SEKTÖRÜ.....	14
1.10. AFGANİSTAN EKONOMİSİNDE YATIRIM.....	16
1.10.1. Afganistan'da Farklı Sektörde Yatırım Seçenekleri	16
1.10.2 Afganistan'a Yatırım Yapmanın Nedenleri.....	19

İKİNCİ BÖLÜM AFGANİSTAN'IN DIŞ TİCARETİ

2.1. AFGANİSTAN'IN ÜYESİ OLDUĞU BÖLGESEL EKONOMİK İŞBİRLİĞİ GİRİŞİMLERİ İLE İLİŞKİLERİ	21
2.1.1. Afganistan'ın Orta Asya Bölgesel Ekonomik İşbirliği (CAREC) İle İlişkileri.....	21
2.1.2. Afganistan'ın Güney Asya Bölgesel İşbirliği Örgütü (SAARC) İle İlişkileri.....	22
2.1.3. Afganistan'ın Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO) İle İlişkileri.....	22
2.1.4. Afganistan İçin Bölgesel Ekonomik İşbirliği Konferansı (RECCA) İle İlişkileri.....	23
2.1.5. Afganistan'ın Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan Doğalgaz Boru Hattı (TAPI) ile ilişkileri.....	23
2.1.6. Orta Asya Güney Asya Elektrik İletim Projesi (CASA-1000).....	24
2.1.7. Lapis Lazuli Rotası	24
2.2. LİTERATÜR TARAMASI.....	25
2.3. AFGANİSTAN'IN 1956-2001 YILLAR ARASI DIŞ TİCARETİ	32
2.4. AFGANİSTAN'IN 2009-2021 YILLAR ARASI DIŞ TİCARETİ	33

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AFGANİSTAN'IN TÜRKİYE İLE DIŞ TİCARET ANALİZİ

3.1. TÜRK FİRMALARIN AFGANİSTAN'DAKİ DURUMU VE SORUNLARI	43
3.1.1. Güvenlik Tehdidi	43
3.1.2. Nitelikli İş Gücü Sıkıntısı	43
3.1.3. Altyapı ve İletişim Sorunları.....	44
3.1.4. Bürokrasi ve Yolsuzluk Sorunu.....	44
3.1.5. Bankacılık Sorunu.....	44
3.1.6. Nakliye Sorunu	45
3.1.7. Yasal Yapının Karmaşıklığı.....	45
3.1.8. Vize.....	45
3.2. TÜRKİYE'NİN AFGANİSTAN'DAKİ MÜTEAHHİTLİK HİZMETLERİ.....	45
3.3. AFGANİSTAN'IN TÜRKİYE İLE DIŞ TİCARET ANALİZİ.....	47
3.4. UYGULAMA.....	51

3.4.1 Birim Kök Testi	52
3.4.2 VAR Analizi	53
3.4.3. Etki Tepki Analizi.....	57
3.4.4. Varyans Ayrıştırması	59
SONUÇ.....	62
KAYNAKÇA	64

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AF	Afgani (Afganistan'ın para birimi)
CAREC	Central Asia Regional Economic Cooperation Program (Afganistan'ın Orta Asya Bölgesel Ekonomik İşbirliği)
CASA-1000	Central Asia South Asia Electricity Transmission and Trade Project (Orta Asya Güney Asya Elektrik İletim Projesi)
DAF	Da Afghanistan Bank (Afganistan Merkez Bankası)
ECO	Economic Cooperation Organization (Afganistan'ın Ekonomik İşbirliği Teşkilatı)
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
HS Codes	Harmonized System Codes (Uyumlaştırılmış Kodlama Sistemi)
ISAF	International Security Assistance Force (Uluslararası Güvenlik Yardım Gücü)
KBGSYİH	Kişi Başına Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
NSIA	National Statistic and Information Authority (Ulusal İstatistik ve Bilgi Kurumu)
RECCA	Regional Economic Cooperation Conference on Afghanistan (Afganistan İçin Bölgesel Ekonomik İşbirliği Konferansı)
SAARC	South Asian Association for Regional Cooperation (Afganistan'ın Güney Asya Bölgesel İşbirliği Örgütü)
TAPI	Turkmenistan–Afganistan–Pakistan–India Pipeline (Afganistan'ın Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan Doğalgaz Boru Hattı)
TCMB	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TÜFE	Tüketici Fiyat Endeksi
VAR	Vector Autoregression (Vektör Otoregresyon)

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1.1: Harcama Yöntemine Göre Cari Fiyatlarla Afganistan'ın Gayri Safi Yurtiçi Hasılası.....	7
Tablo 1.2: Harcama Yöntemine Göre Sabit Fiyatlarla Afganistan'ın Gayri Safi Yurtiçi Hasılası (2016=Baz yılı).....	8
Tablo 1.3: Afganistan'ın Bankacılık Sektörü (İkinci ve Üçüncü Çeyrek 2019).....	15
Tablo 2.2: Afganistan'ın Dış Ticareti 1956-1962 (Bin \$).....	32
Tablo 2.3: Afganistan'ın Dış Ticareti 1975-1995 (Milyar \$).....	33
Tablo 2.4: 2010-2019 Döneminde Afganistan'ın Dış Ticareti (Milyon \$).....	34
Tablo 2.5: 2009-2019 Döneminde Afganistan'ın Komşu Ülkelere Göre İhracat (Milyon \$).....	35
Tablo 2.6: 2009-2019 Döneminde Komşu Ülkelere Göre İthalat (Milyon \$).....	36
Tablo 2.7: 2009-2019 Döneminde Afganistan'ın SAARC Ülkelere İhracatı (Milyon \$).....	36
Tablo 2.8: 2010-2019 Döneminde SAARC Ülkelerinden İthalat (Milyon \$).....	37
Tablo 2.9: 2009-2019 Döneminde HS Koduna Göre Afganistan'ın İhracatı (Milyon \$).....	38
Tablo 2.10: 2010-2019 Döneminde HS Koduna Göre Afganistan'ın İthalatı (Milyon \$).....	39
Tablo 2.11: Afganistan'ın 2009-2019 Döneminde ECO Ülkelerine İhracatı (Milyon \$).....	40
Tablo 2.12: Afganistan 2010-2019 Döneminde ECO Ülkelerinden İthalatı (Milyon \$).....	41
Tablo 3.1: 2002-2010 Döneminde Türk Firmaları Tarafından Afganistan'da Üstlenilen Proje Miktarının Yıllara Göre Dağılımı.....	46
Tablo 3.2: Türkiye-Afganistan Arasında Ticaretin Altyapısını Oluşturan Anlaşma ve Protokoller.....	47
Tablo 3.3: 2008-2019 Döneminde HS Koduna Göre Afganistan'ın Türkiye'ye İhracatı (Milyon USD).....	48
Tablo 3.4: 2008-2019 Döneminde HS Koduna Göre Afganistan'ın Türkiye'den İthalatı (Milyon\$).....	50
Tablo 3.5: ADF Birim Kök Testi.....	52

Tablo 3.6: VAR Testi İçin Gecikmenin Belirlenmesi (AFG ve TÜR)	54
Tablo 3.7: VAR Testi İçin Gecikmenin Belirlenmesi (AFG ve TÜR1)	55
Tablo 3.8: VAR Analizi (AFG-TÜR)	55
Tablo 3.9: VAR Analizi (AFG-TÜR1)	56
Tablo 3.10: Varyans Ayrıştırması bulguları (AFG-TÜR).....	60
Tablo 3.11: Varyans Ayrıştırması bulguları (AFG-TÜR1).....	61

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1: 2020-2021 Yıllarında Yaş Grubuna Göre Ülke Nüfusu.....	6
Şekil 1.2: 2011-2020 Döneminde Cinsiyete Göre Afganistan'ın Nüfusu.....	7
Şekil 1.3: 2007-2019 Döneminde Afganistan'ın Ekonomik Sektörlerin GSYİH İçindeki Payları	9
Şekil 1.4: 2002-2019 Döneminde Afganistan'ın Arasındaki KBGSYİH (Dolar)	10
Şekil 1.5: Bankacılık Sektörünün Bankacılık Grubu İçindeki Payı (Toplam Varlıklar)	16

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1.1: 2002-2018 Döneminde Afganistan'ın GSYİH.....	9
Grafik 1.2: 2003-2020 Döneminde Afganistan'ın Enflasyon Oranı.....	11
Grafik 1.3: 2002-2019 Döneminde Afganistan'ın İşsizlik Oranı.....	12
Grafik 1.4: 2007-2020 Döneminde Afgani Dolar Karşılığına Döviz Kuru	14
Grafik 3.1: VAR Modeli Karakteristik Köklerinin Birim Daire Görünüm	57
Grafik 3.2: Etki-Tepki Analizi (AFG-TÜR)	58
Grafik 3.3: Etki-Tepki Analizi (AFG-TÜR1)	59

GİRİŞ

Önceleri Ariana olarak bilinen ve beş bin yıllık bir geçmişe sahip olan Afganistan, daha sonra Horasan olarak adlandırılmıştır. 1747 yılında Ahmet Şah Dürrani'nin egemenliği ile birlikte bugünkü ismini almıştır.

Afganistan, stratejik bir konuma sahip olduğu için pek çok işgalci orduların güzergahı olmuştur. Tarih boyunca Afganistan, kendi toprak bütünlüğünü korumak için Büyük İskender, Safeviler, Moğollar, İngilizler, Sovyetler Birliği ve diğer işgalci güçlere karşı savaşmıştır. Afganistan, dünya sahnesinde son elli yılın en çok savaş veren ülkelerinden biri olarak görünmektedir.

Afganistan, kara ve deniz taşımacılığı için elverişli bir konuma sahip değildir. Ülke, iç savaşla uzun yıllardır mücadele etmesinden dolayı, kaynaklarını bu mücadeleye aktardığı için kendi temel ihtiyaçlarını kendi çözememektedir.

2001 yılından sonra Afganistan'a gelen dış yardım ile birlikte, Afgan ekonomisi üzerinde detaylı bir kalkınma sağlamak amaçlanmıştır. Dış mali yardımın en etkin şekilde kullanılarak özel sektörün büyümesi ve gelişmesi hedeflenmiştir. Mevcut koşullar altında, ülkenin yeniden yapılandırılması için batı ülkelerinin, özellikle de ABD'nin dış yardımı gerekli görülmüştür.

Afganistan ve Türkiye, güçlü kültürel ve tarihi bağları nedeniyle her zaman sıcak ilişkiler içinde olmuştur. Afganistan, 19 Ağustos 1919'da bağımsızlığını kazandıktan sonra, Türkiye ile diplomatik temaslar kurmuştur. Bu tarihten itibaren, Kabil ve Ankara arasındaki ilişki çok samimi olmuş ve çeşitli işbirlikleri yapılmıştır. Türkiye 2001 yılında, Afganistan'ın terörle mücadele operasyonları için askeri güçlerini Afganistan'da konuşlandırmamak şartıyla Uluslararası Güvenlik Yardım Gücü'nde (ISAF) yer almıştır. Türkiye, NATO üyesi ülkeleri arasında yer almaktadır. Siyasi, ekonomik ve jeopolitik statüsüyle Orta Doğu ve Asya'da özel bir konuma sahiptir. Türkiye'nin bölgedeki artan rolü ve etkisi Afganistan'ın siyasi olarak daha önemli ve etkin bir hale gelmesine yardımcı olmaktadır.

Türkiye ile Afganistan arasında gerçekleşen ticari ilişkiler son on yılda ivme kazanmaya başlamıştır. Afganistan'ın 2019 yılında Türkiye ile arasındaki dış ticaretinde ihracatın payı 25,1 milyon dolar ve ithalatın payı ise 66,03 milyon dolardır. Bu ülkeler arasındaki 2019 yılındaki toplam ticaret hacmi 91,13 milyon dolar olarak kayıtlara geçmiş ve Afganistan 40,93 milyon dolar dış ticaret açığı vermiştir.

Afganistan'ın Türkiye'ye en çok ihraç ettiği gıda ve sebze ürünlerinin ve Türkiye'nin Afganistan'a en çok ihraç ettiği elektrik ürünleri, makine, ayakkabı, cam, metallere, taş ve çeşitli ürünlerinin 2009-2019 yılları arasındaki çeyreklik verileri ile ekonometrik bir analiz yapılmıştır. Ekonometrik analiz içerisinde Birim Kök Testi, VAR Analizi, Etki Tepki Analizi ve Varyans Ayrıştırma yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

AFGANİSTAN EKONOMİSİ

1.1. AFGANİSTAN'IN TARİHÇESİ

Afganistan tarihsel olarak dünyanın en eski topraklarından biridir. İpek Yolu üzerindeki konumu nedeniyle Afganistan, dünyanın büyük medeniyetlerinin kavşak noktası ve eski zamanların en önemli ticaret merkezlerinden biri olmuştur (www.yjc.ir, Erişim Tarihi: 29.01.2021).

Arkeolojik kanıtlara dayanarak, bölgede kentsel uygarlık, M.Ö. 3000 ile 2000 arasında başlamıştır. M.S. 637'de Arap Müslümanları Sasanileri yendikten sonra Afgan kabilelerini etkisi altına almış ve bu topraklarda İslamiyet'i yaymaya başlamıştır (<https://www.refworld.org>, Erişim Tarihi: 19.01.2021).

Tarih boyunca Afganlar, ülkelerinin kurtuluşu için Büyük İskender, İran Safeviler, Moğollar ve diğerlerine karşı savaşmışlardır. İngiltere ve Afganistan arasında da bazı savaşlar yaşanmıştır. İlk Afgan-İngiliz savaşı 1838-1842'de, ikincisi 1878'de ve üçüncüsü 1919'da olmuştur. Afganlar, Üçüncü Afgan-İngiliz Savaşı'ndan sonra İngiltere'den bağımsızlıklarını geri kazanmıştır.

Afganistan 1919-1978 döneminde Sovyet yanlısı partiler (Halk ve Bayrak) tarafından yönetiliyordu. Bazı düzensizlikler, ülke içerisinde var olsa da sosyal-ekonomik iyileşmeler ve gelişmeler devam etmiştir. Ancak, Afganistan halkının bu partilerin iktidarına karşı çıkmasıyla tekrardan bir savaş başlamıştır. Sovyetler Birliği, 27 Aralık 1979 yılında Afganistan'ı işgal etmesi, Afganistan halkının Sovyet Birliğine karşı mücadelelerini arttırmıştır.

Afganistan'daki Sovyet işgali sonrası verilen kayıpların sayısı tam olarak bilinmemektedir. Ancak, saldırı sonucu bir milyondan fazla Afgan'ın öldüğü, milyonlarca kişinin kendi vatanlarından göç etmek zorunda kaldığı, ülkenin altyapısının yok edildiği ve 1500 Sovyet askerinin de öldüğü tahmin edilmektedir. İşgal sonrası, çeşitli partiler iktidara geçmek için iç savaflara sebep olmuştur. Taliban hareketi, kargaşayı sona erdirmeye ve İslami değerleri koruma taahhüdü ile 1994 yılında ortaya çıktı ve 1996'da Kabil de olmak üzere çok sayıda ili işgal etti (<https://elections.pajhwok.com>, Erişim Tarihi: 31.01.2021).

Birleşmiş Milletler'in sponsorluğundaki Bonn Konferansı ile 2001 yılında yeni bir anayasanın kabulünü içeren siyasi yeniden yapılanma süreci başlamıştır. 2004

yılında Hamid Karzai, Afganistan'ın ilk seçilen başkanı olmuştur. 2009 yılında gerçekleştirilen seçimlerde tekrardan cumhurbaşkanı seçilen Karzai'nin görev süresi 2014 yılında sona ermiştir. 5 Nisan ve 14 Haziran 2014 tarihlerinde iki tur olarak düzenlenen cumhurbaşkanlığı seçimlerini Eşref Gani kazanmıştır. 29 Eylül 2014 tarihinde düzenlenen törende cumhurbaşkanı Eşref Gani, cumhurbaşkanlığı seçimlerindeki rakibi Abdullah Abdullah'ı İcra Heyeti Başkan'ı olarak atamıştır. Afganistan'daki son cumhurbaşkanlığı seçimleri, 28 Eylül 2019 tarihinde gerçekleşmiştir. 18 Şubat 2020 tarihinde açıklanan sonuçlara göre, Eşref Gani %50,6 oy oranı ile tekrar cumhurbaşkanı seçilmiştir (mfa.gov.tr, Erişim Tarihi: 01.02.2021).

1.2. AFGANİSTAN EKONOMİSİNE AİT MAKROEKONOMİK GÖSTERGELER

Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Merkezi İstihbarat Teşkilatı'nın yıllık Dünya Bilgi Kitabı'na (Central Intelligence Agency's Annual World Fact Book) göre, yaklaşık 650.000 kilometrekarelik alana sahip olan Afganistan, yüzölçümü açısından dünyanın en büyük kırk dokuzuncu ülkesidir. Orta Asya'da denize kıyısı olmayan Afganistan'ın, Pakistan, İran, Türkmenistan, Tacikistan, Özbekistan ve Çin Halk Cumhuriyeti ile kara sınırları vardır. Afganistan topraklarının sadece %12'si ekime uygun, yaklaşık 30.000 kilometrekarelik arazi sulama gerektirmektedir (Breede vd, 2008: 54-55).

Afganistan'ın resmi dilleri Dari ve Pashto'dur. Dari, Afganlar tarafından konuşulan en yaygın dil iken, Pashto çoğunlukla ülkenin doğusunda ve güneyinde kullanılmaktadır. Türkmençe, Özbekçe, Balochi ve Pashai gibi diğer birçok dil ülke genelinde konuşulmaktadır (<https://www.thoughtco.com>, Erişim Tarihi: 23.01.2021).

Afganistan'ın sosyal çevresi, son on yılda, çeşitli sınıflarda yer alan halkın yüksek yaşam standardı taleplerini karşılama ve insanların sosyal statülerini iyileştirme çabaları açısından önemli bir gelişme kaydetmiştir. Afganistan toplumu, kentsel ve kırsal nüfuslara ayrılabilir. Kent nüfusunun eğitim düzeyi, gelir düzeyi, değerleri, inançları ve gelenekleri ülkenin kırsal bölgelerinde yaşayanlardan farklıdır.

Afganistan ekonomisi, 2002 yılından bu yana önemli ölçüde iyileşmiştir. Bunun başlıca nedeni, milyarlarca dolarlık yatırımların, uluslararası yardımların ve Afgan göçmenlerin ülkelerine yaptıkları para havaleleridir. Doğrudan yabancı yatırımların artması ve yurt içi üretimin iyileşmesi, güçlü ekonomik büyümeye yol

açmıştır. Ekonomi, uluslararası müdahaleye bağlı olarak, 2001 yılındaki siyasi değişimin ardından son yirmi yılda yapısal bir değişim geçirmiştir. Yeni anayasa (Anayasanın 10. maddesi) “piyasa ekonomisini” ekonomik sistem olarak kabul etmekte ve özel yatırımların desteklenmesini ve korunmasını güvence altına almaktadır (<https://investinafghanistan.af>, Erişim Tarihi: 19.02.2020).

Afganistan ile ilgili genel bilgiler aşağıdaki şekilde özetlenebilir (T. C. ve Müşavirliği 2017: 2-3).

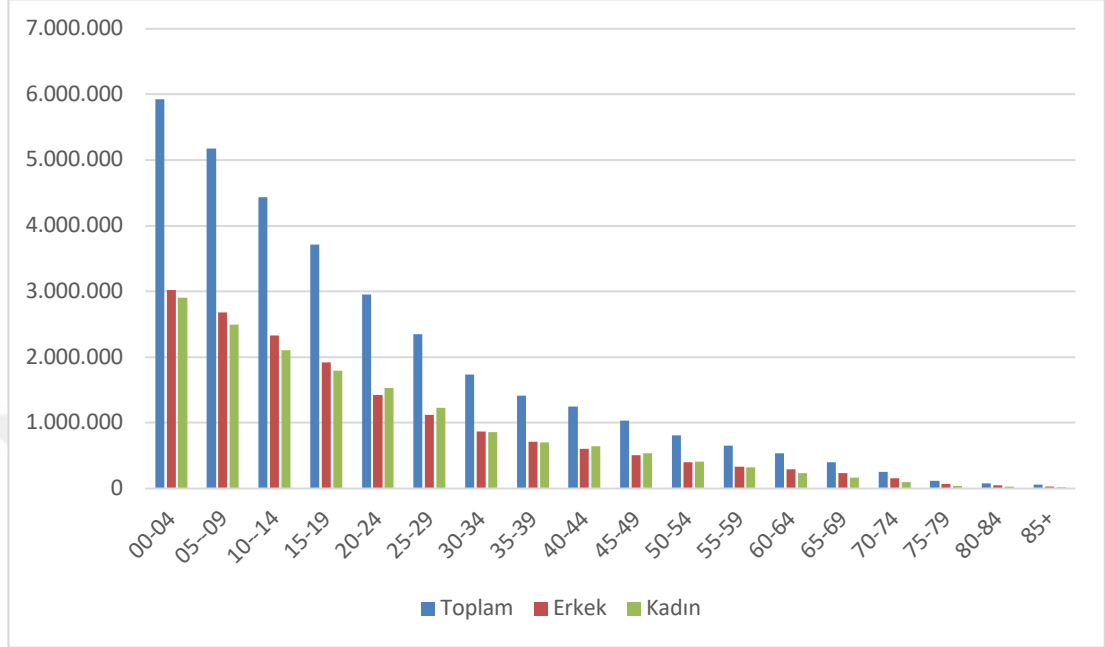
Başkent:	Kabil
Diğer şehirler:	Badakhshan, Badghis, Bağdat, Balkh, Bamyan, Daykundi, Farah, Faryab, Ghazni, Ghor, Helmand, Herat, Jowzjan, Kabil, Kandahar, Kapisa, Khost, Kunar, Kunduz, Laghman, Logar, Nangarhar, Nimroz, Nuristan, Paktika, Paktiya, Panjshir, Parwan, Samangan, Sar-e Pul, Takhar, Uruzgan, Wardak, Zabul
Yüzölçümü:	652.230 m ² (Kara: 652.230 m ² , Su: 0)
Nüfus:	32,901,71 1399 hicri (2020-2021) yılı
Etnik Gruplar:	Peştun , Tacik, Hazara, Özbek, diğer (daha az sayıda Türkmen, Beluc, Nuristani, Pamiri, Arap, Gujar, Brahui, Kızılbaş, Aimaq, Pashai ve Kırgız)
Para Birimi:	Afgani
Arazi Sınırları:	5,987 km
Sınır Ülkeleri:	Çin 91 km, İran 921 km, Pakistan 2670 km, Tacikistan 1357 km, Türkmenistan 804 km, Özbekistan 144 km
İklim:	Kış mevsimi soğuk, yaz mevsimi sıcak
Doğal Kaynaklar:	Doğal gaz, petrol, kömür, bakır, talk, barit, kükürt, kurşun, çinko, demir cevheri, tuz, değerli ve yarı değerli taşlar.

1.3. AFGANİSTAN’IN NÜFUSU

1399 hicri (2020-2021) yılı nüfus tahminleri, 2003 yılı hane halkı listesinden elde edilen verilere göre tahmin edilmiştir. Nüfus tahmini hesaplamak için $P_t = P_0 e^{rt}$ formülü kullanılmıştır. Burada P_t ; nüfus tahmini, P_0 ; temel yıl, e; doğal logaritma tabanı, r; nüfus artış hızı ve t; zaman aralığıdır. Otuz yıldan fazla devam eden savaş nedeniyle, ikinci nüfus sayımını yapmak mümkün olmamıştır. Oysa, ilk nüfus sayımı

1979'da yapılmış ve tahmin edilen veriler 34 ili (364 ilçe, 24 geçici ilçe ve 34 il merkez) kapsamaktadır.

Şekil: 1.1: 2020-2021 Yıllarında Yaş Grubuna Göre Ülke Nüfusu

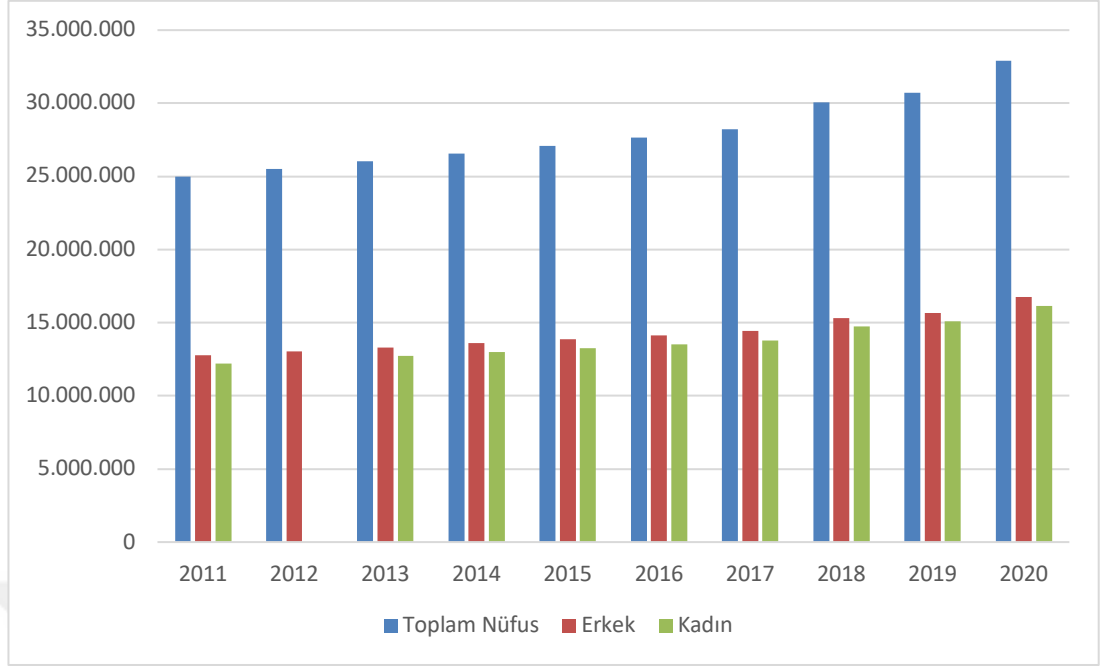

Kaynak: NSIA (Afganistan'ın Ulusal İstatistik ve Bilgi Kurumu, 2020:8).

Şekil 1.1'de Afganistan'ın 1399 hicri (2020-2021) yılında yaş grubuna göre nüfusu gösterilmiştir. 1399 hicri (2020-2021) yılında ülkenin toplam nüfusunun yaklaşık 32,9 milyon kişi olduğu tahmin edilmektedir. Bunların yaklaşık 16,8 milyonu (%51) erkek ve 16,1 milyonu (%49) kadındır. Ülkenin 00-19 yaş arasındaki nüfus oranı %58,54, 20-60 yaş arasındaki nüfus oranı %37,08 ve 60 üstü yaşın nüfusa oranı ise %4,38'dir.

Şekil 1.2'de 2011-2020 yıllar arasında cinsiyete göre ülke nüfusu gösterilmektedir. Nüfus, 2011 yılında 24 milyon 987 bin 700 kişi iken, 2020 yılında 32 milyon 890 bin 171 kişiye yükselmiştir. Son dokuz yıl ülkenin nüfusu sürekli artmıştır.

Şekil 1.2: 2011-2020 Döneminde Cinsiyete Göre Afganistan'ın Nüfusu

Kaynak: NSIA (Afganistan'ın Ulusal İstatistik ve Bilgi Kurumu, 2011-2020).

1.4. AFGANİSTAN'IN GAYRİ SAFİ YURTIÇİ HASILASI

Ekonomik aktivitenin temel ölçüm yöntemi olan gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH), bir ekonomide belli bir dönemde söz konusu ülkenin sınırları içinde üretilen tamamlanmış mal ve hizmetlerin piyasa fiyatlarıyla hesaplanan değerini vermektedir (Alptekin, 2016:42).

Tablo 1.1: Harcama Yöntemine Göre Cari Fiyatlarla Afganistan'ın Gayri Safi Yurtiçi Hasılası

Sayı	Kategori	2019		2020	
		Milyon AF	Milyon \$	Milyon AF	Milyon \$
1	Toplam Nihai Tüketim Harcamaları	1.761.494,51	22.641,3	1.628.088,92	21.196,31
1-1	Hane halkı Nihai Tüketim Harcamaları	1.342.433,00	17.254,92	1.316.006,49	17.133,27
1-2	Devlet Nihai Tüketim Harcamaları	356.350,41	4.580,33	273.796,11	3.564,58
1-3	Hane halkına hizmet veren kar amacı gütmeyen kuruluşların nihai harcamaları	62.711,10	806,05	38.286,33	498,45
2	Brüt Sermaye Oluşumu	170.302,56	2.188,97	181.686,00	2.365,39

3	Gemide ücretsiz ihracat	179.251,01	2.303,99	204.336,36	2.660,28
4	Eksi İthalat gemide ücretsiz	64.1451,88	8.244,88	493.721,55	6.427,82
5	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	1.469.596,30	18.889,412	1.520.390,48	19.794,17
6	Döviz Kuru	77.80	1	76.81	1

Kaynak: Afganistan İstatistik Yıllığı 2020:151.

Tablo 1.1’de, Afganistan’ın harcama yöntemine göre GSYH’si cari fiyatlarla 2020 yılında bir önceki yıla oranla %1,04 artarak 19 milyar 794,17 milyon dolar (1 trilyon 520 milyar 390,06 milyon Af) olmuştur. Gayri safi yurt içi hasıla’da en yüksek payı, 2020 yılında %86,55 ile hane halkına ait nihai tüketim harcamaları oluşturmaktadır. Yıllık Gayrisafi Yurt İçi Hasıla’da en düşük pay ise yüzde 2,52 ile Hane halkına hizmet veren kâr amacı gütmeyen kuruluşların nihai harcamalarına aittir.

Tablo 1.2: Harcama Yöntemine Göre Sabit Fiyatlarla Afganistan’ın Gayri Safi Yurtiçi Hasılası (2016=Baz yılı)

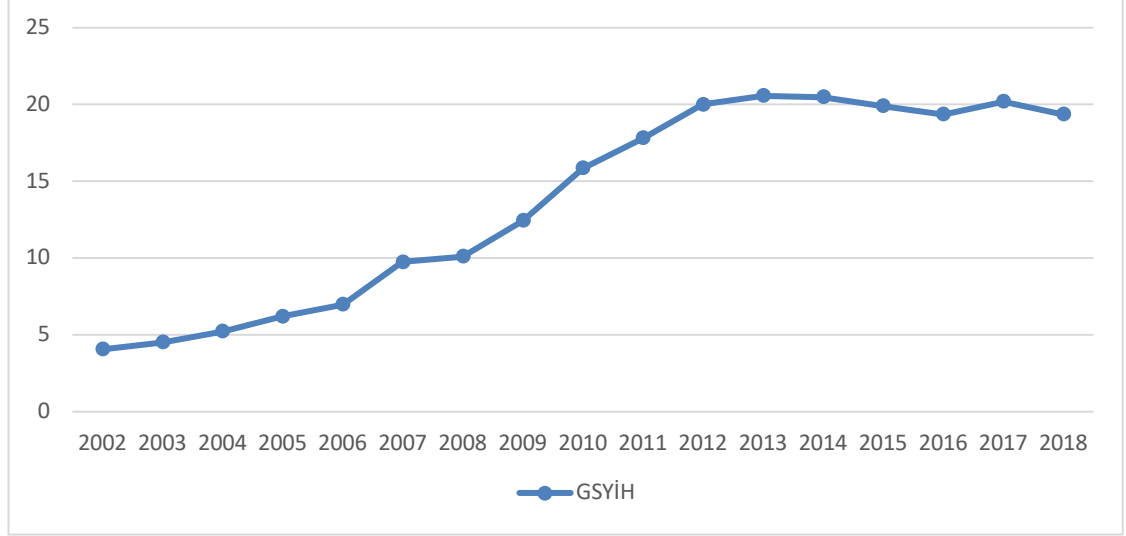
Sayı	Kategori	2019		2020	
		Milyon AF	Milyon \$	Milyon AF	Milyon \$
1	Toplam Nihai Tüketim Harcamaları	1.629.971,87	24.183,55	1.444.282,72	21.428,52
1-1	Hanehalkı Nihai Tüketim Harcamaları	1.253.584,00	18.599,17	1.171.584,00	17.382,55
1-2	Devlet Nihai Tüketim Harcamaları	319.016,87	4.733,19	240.540,28	3.568,84
1-3	Hanehalkına hizmet veren kâr amacı gütmeyen kuruluşların nihai harcamaları	5.7371,00	851,20	32.158,45	477,13
2	Brüt Sermaye Oluşumu	158.009.80	2,344.36	205.978,35	3.056,06
3	Gemide ücretsiz ihracat	176.353,83	2.616,52	186.703,82	2.770,09
4	Eksi İthalat gemide ücretsiz	644.433,05	9.561,32	542.600,89	8.050,45
5	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	1.319.901,57	19.583,11	1.294.364,40	19.204,20
6	Döviz Kuru	77.80	1	76.81	1

Kaynak: Afganistan İstatistik Yıllığı 2020:152

Tablo 1.2’de görüldüğü üzere, 2016 yıl bazlı sabit fiyatlarla, GSYİH’de 2019 yılında, bir önceki yıla göre yüzde 15,30 oranında artış yaşanmıştır.

2016 baz yılı olmak üzere, 2020 yılında GSYH’nin en yüksek payını %90,51 ile hane halkına ait nihai tüketim harcamaları oluşturmuştur. Yıllık GSYH’de en düşük pay ise %2,48 ile hane halkına hizmet veren kâr amacı gütmeyen kuruluşların nihai harcamalarına aittir.

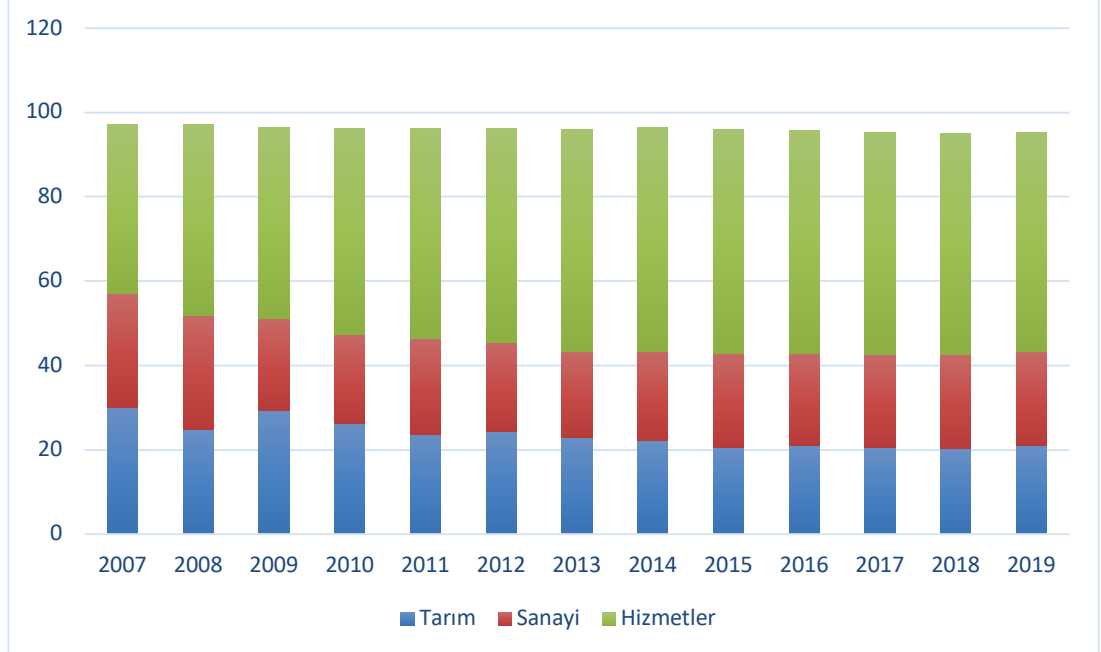
Grafik 1.1: 2002-2018 Döneminde Afganistan'ın GSYİH

Kaynak: Dünya Bankası Ulusal Hesap Verileri ve OECD Ulusal Hesapları Veri Dosyaları.

Grafik 1.1'de, Afganistan'ın 2002-2018 yılları arasında GSYİH'sı açıklanmaktadır. Afganistan'ın GSYİH'sı 2002 yılında 4,055 milyar ABD doları iken, 2018'da bu rakam 19,63 milyar ABD dolarına yükselmiştir. GSYİH'daki yıllık ortalama artış oranı %10,52'dir.

Şekil 1.3: 2007-2019 Döneminde Afganistan'ın Ekonomik Sektörlerin GSYİH İçindeki Payları

Kaynak: <https://de.statista.com>.

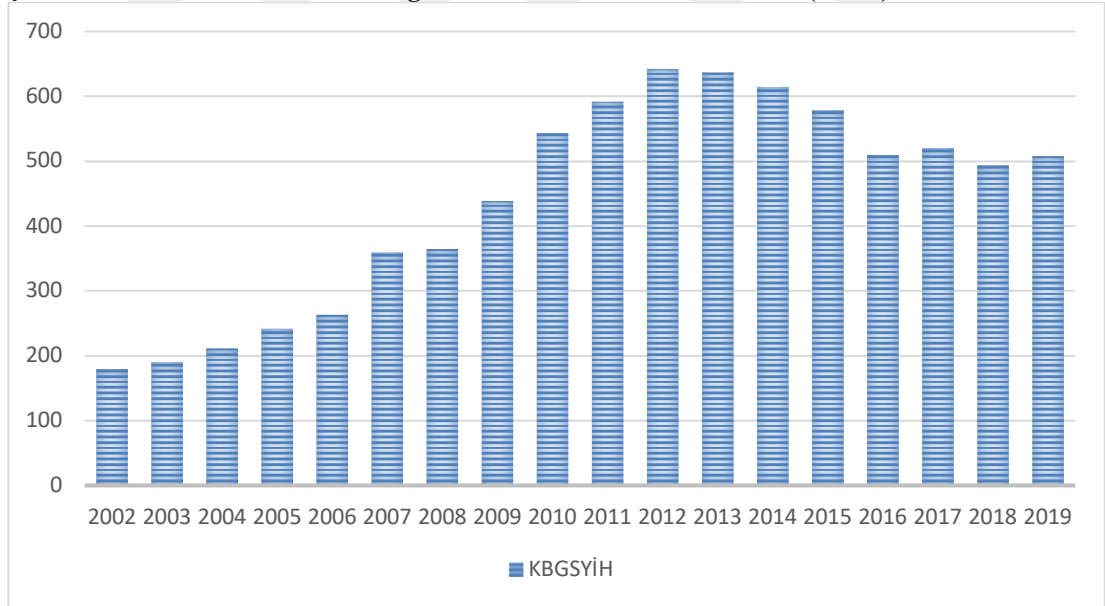
Şekil 1.3'te 2007-2019 döneminde ekonomik sektörlerin GSYİH içindeki payları gösterilmektedir. Grafikte dikkat çeken husus, GSYİH'de tarım sektörünün payının 2007 yılından 2019 yılına kadar ki süreçte azalma eğilimi sergilemiş olmasıdır.

2015 yılından 2019 yılına kadar ki zaman diliminde tarım sektörünün payı %22 oranının her zaman altında kalmıştır. Sanayi sektörünün payı, 2007 yılında %26,88, 2008 yılında %26,92 iken, 2009 yılından 2019 yılına kadar %20 ile %22 arasındadır. Buna karşılık hizmet sektörünün payı, 2007 yılında %40,29 iken bu oran 2019 yılında 52,08'e kadar yükselmiştir.

1.5. AFGANİSTAN'IN KİŞİ BAŞI GAYRİ SAFİ YURTIÇİ HASILASI (KBGSYİH)

Kişi başı gayri safi yurtiçi hasıla, gayri safi yurtiçi hasılanın nüfusa bölünmesiyle elde edilir. Şekil 1.4'te, Afganistan'ın 2002-2019 yılları arasında kişi başı gayri safi yurt içi hasıla rakamları sunulmaktadır.

Şekil 1.4: 2002-2019 Döneminde Afganistan'ın Arasındaki KBGSYİH (Dolar)

Kaynak: Dünya Bankası ulusal hesap verileri ve OECD ulusal hesapları veri dosyaları.

Dünya Bankası ve OECD verilerine göre, Afganistan'da 2002 yılında 179,426 dolar olan kişi başı GSYİH, uluslararası yardımın Afganistan ekonomisinde etkisini göstermesiyle 2013 yılında 641,872 dolara yükselmiştir. 2014 yılından itibaren tekrar

kişi başı GSYH düşmeye başlamış ve 2019 yılında KBGSYİH, 507,103 dolar olmuştur.

1.6. AFGANİSTAN'DA ENFLASYON

Enflasyon, bir ekonomide fiyatlar genel seviyesinde meydana gelen sürekli ve birikimli artışa verilen isimdir. Başka bir tanıma göre enflasyon, hane halkının en sık tükettiği mal ve hizmet sepetinin ortalama fiyatının yükselmesidir (Özdurak, 2015: 155).

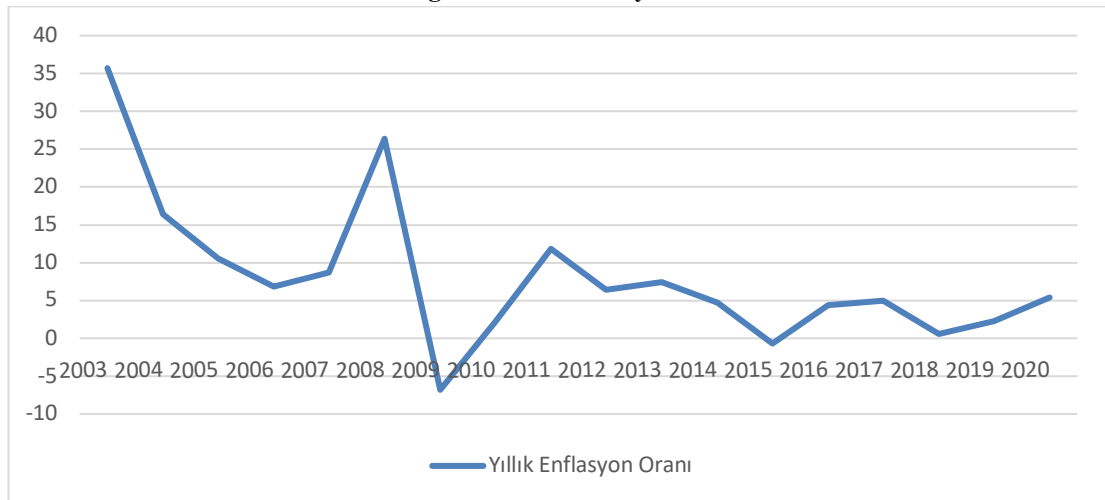
Ülkelerin enflasyon oranını azaltma gerekçeleri aşağıda sıralanmaktadır:

- Enflasyon, işsizliğe neden olur.
- Enflasyon, yoksulları zenginlerden daha fazla etkiler.
- Enflasyon, geçmiş tasarrufun değerini düşürür.
- Enflasyon, para kullanımına olan güveni azaltır (Craven, 1990: 121-122).

Afganistan'da Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE), Laspeyres formülü ile elde edilir. Sepet, 290 önemli mal ve hizmeti içermektedir. Her bir ürün için fiyatlar, her şehrin merkezi pazarlarında veya ana alışveriş caddelerinde bulunan üç mağazadan temin edilir. Her ay yaklaşık 20010 fiyat teklifi alınır (www.nsia.gov.af Erişim Tarihi: 24/01/2021).

2003-2020 yılları arasında en yüksek enflasyon oranı 2003 yılında %35,7 ile gerçekleşirken, en düşük enflasyon oranı ise 2009 yılında %6,8 olmuştur. Enflasyon oranı 2019'da %2,3 iken, 2020'de %5,4'e yükselmiştir.

Grafik 1.2: 2003-2020 Döneminde Afganistan'ın Enflasyon Oranı

Kaynak: <https://knoema.com>

1.7. AFGANİSTAN’DA İŞSİZLİK

İşsizlik, bir ekonomide çalışma gücünün ve kabiliyetinin de olup, piyasada cari ücret düzeyinde iş aradığı halde iş bulamayanların oluşturduğu iktisadi sorundur (Özdurak, 2015: 129).

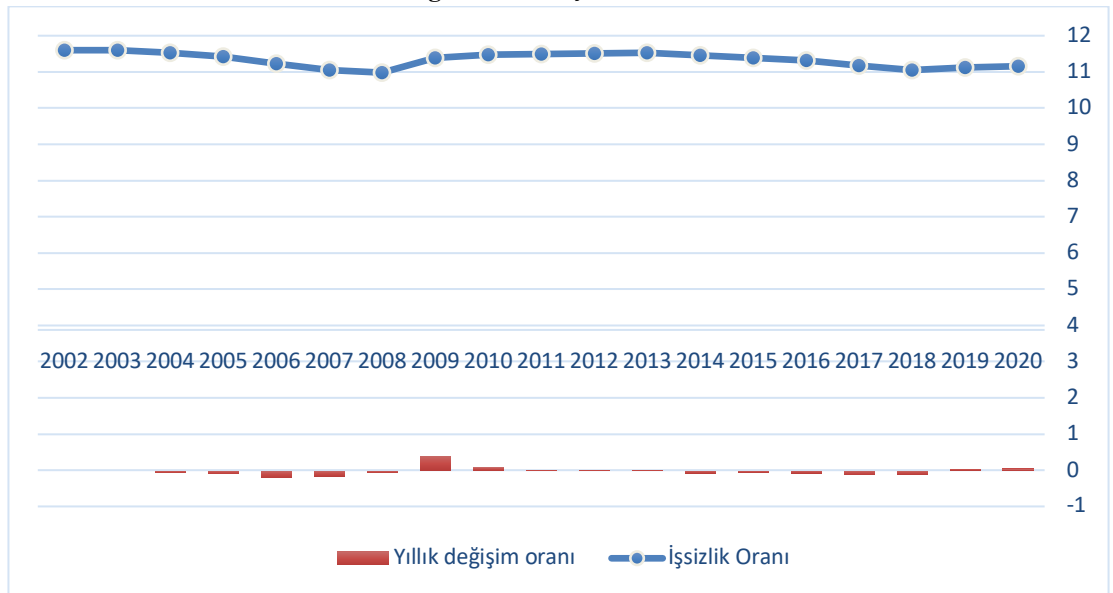
Bir ülkenin ekonomik sistemi, çok sayıda insan iş istiyorsa ancak bir işi yoksa veya çok sayıda insan istediklerinden daha az saat çalışıyorsa, kaynaklarını çok verimli kullanamıyor demektir. Bu durumda ülkenin bazı emek faktörleri atıl kalmaktadır. Ancak, bu kaynaklar kullanılırsa milli gelir artırılabilir. Literatürde, işsizlik ile ilgili birçok tanım yer almaktadır. İşsizlik, insanların bir dönemde çalışmak istedikleri toplam saat sayısı ile gerçekte çalıştıkları saat farkıdır.

İşsizlik oranı, çalışmayan iş gücünün yüzdesidir. Bu, işsiz olanların sayısının iş gücündeki kişi sayısına bölünmesiyle hesaplanır.

$$\text{İşsizlik oranı} = \frac{\text{işsiz sayısı}}{\text{iş gücü sayısı}}$$

Bu oran yeterince basit görünüyorsa da burada birkaç önemli sorun vardır. İşsizlik oranı, çalışmayan toplam nüfusun yüzdesini ölçmez iken, çalışan iş gücünün yüzdesini ölçer. “İş gücünü kimler oluşturur?” sorusuna, “çalışan herkes iş gücünün bir parçasıdır” şeklinde cevap verilebilir. Ancak, şu anda istihdam edilmeyenlerin sadece bir kısmı iş gücünde sayılmaktadır (Boyes ve Melvin, 1994: 181-182).

Grafik 1.3: 2002-2019 Döneminde Afganistan’ın İşsizlik Oranı

Kaynak: worldbank.org

Afganistan'ın işsizlik oranı, 2002 yılında %11,6 ile en yüksek seviyesine ulaşmıştır. En düşük seviye ise 10,98 ile 2008 yılında yaşanmıştır. 2002-2019 yılları arasında kapsayan dönemde ortalama işsizlik oranı %11,34 olmuştur.

1.8.AFGANİSTAN EKONOMİSİNDE DÖVİZ KURU

Döviz kuru, bir ülkenin parasının başka bir ülkenin parası cinsinden fiyatıdır. İki farklı para biriminde belirtilen fiyatları karşılaştırmak için döviz kurlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü döviz kurları, yabancı malların yurt içi döviz değerini belirler, bu oranlardaki değişiklikler uluslararası ticareti yapılan malların talebini ve arzını etkiler (Boyes ve Melvin, 1994: 162-163).

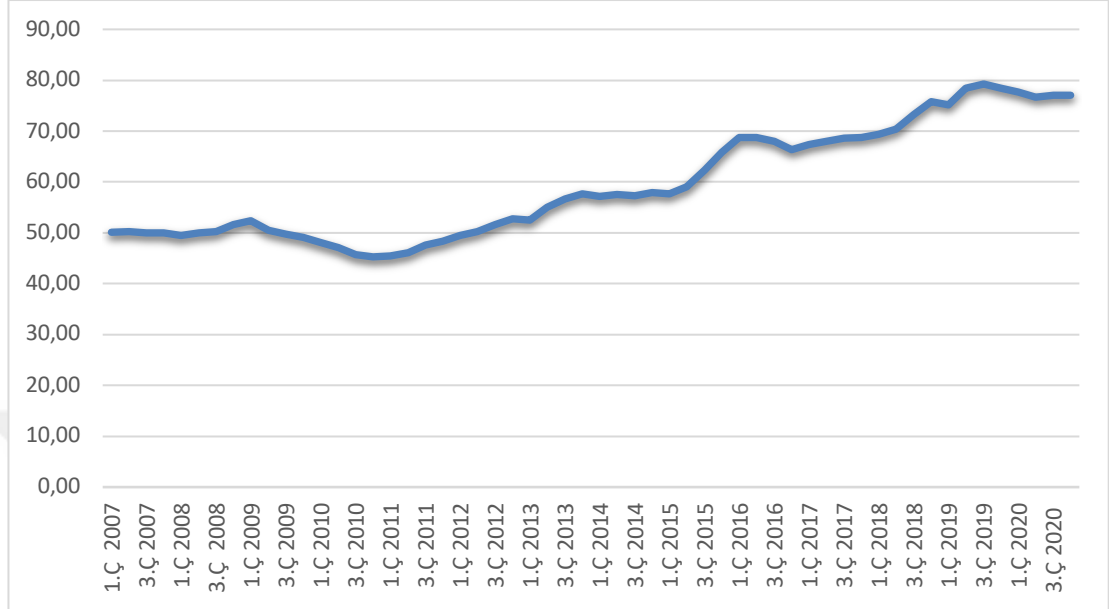
Afganistan, "yönetilen değişken" döviz kuru rejimini uygulamaktadır. Afgani'nin (para birimi) değeri büyük ölçüde piyasa güçleri ve Da Afganistan Bankası tarafından ılımlı müdahalelerle belirlenir. Arz ve talepteki değişikliklere bağlı olarak para biriminin değeri dalgalanır. Afganistan'ın son zamanlarda ABD doları karşısında değer kaybetmesi, ekonominin durumu ve mevcut para politikalarının uygunluğu ile ilgili kamu ve politika tartışmalarına yol açmıştır. Döviz kurlarındaki değişimler herhangi bir ekonomide refah ve ekonomik kalkınma etkilerine sahip olabilir.

Afgani, birkaç yıldır ABD doları karşısında kademeli olarak değer kaybetmektedir. 2018 yılında ABD doları karşısında değer kaybı hızlanarak yüzde 9'a yaklaşmış ve söz konusu duruma birkaç faktör neden olmuştur.

Afganistan'da yakın zamanda yerel para birimindeki düşüşün nedenleri arasında, komşu ülke ekonomilerine yatırım veya farklı yollarla dolar girişinde artışın yaşanması yer almaktadır. ABD doları çıkışları büyük olasılıkla İran'da son yaptırımlar bağlamında, ABD dolarının artan satın alma gücünden kaynaklanmakta ve bu da gayri resmi sınır ötesi çıkışları teşvik etmektedir. Çıkışlar, yatırımcıların ve vatandaşların mevcut siyasi belirsizlik bağlamında tasarrufları yurt dışına taşıma çabalarından da kaynaklanıyor olabilir. Dolar satın alabilmek için Afgani'nin satılması yerel para biriminin dolar karşısında değer kaybetmesine neden olmuştur. Bununla birlikte, daha fazla önem arz edecek unsur, ABD dolarının küresel olarak güçlenmesidir. ABD Merkez Bankası para politikasını sıkılaştırmak için harekete geçerken, dünyanın dört bir yanındaki yatırımcılar, daha yüksek ABD faiz oranlarından yararlanmak için tasarruflarını ABD dolarına yönlendirmektedir. ABD dolarına olan talep arttıkça,

ABD doları dünyadaki çoğu para birimi karşısında değer kazanmaya devam etmektedir (<http://documents1.worldbank.org> Erişim tarihi: 08.02.2021).

Grafik 1.4: 2007-2020 Döneminde Afgani Dolar Karşılığına Döviz Kuru

Kaynak: Da Afghanistan Bank (<https://www.dab.gov.af>).

Afgani'nin dolar karşılığı, Grafik 3'te gösterilmektedir. Birinci çeyrek 2007'de 1 dolar 50 Afgani iken, dördüncü çeyrek 2010'da 1 dolar 47,15 Afgani olup, Afgani değer kazanmıştır. 2011-2020 yıllar arasında ise Afgani, sürekli değer kaybetmiş ve 4.çeyrek 2020'de 1 dolar karşılığı 77,03 Afgani olmuştur.

1.9. AFGANİSTAN EKONOMİSİNDE BANKACILIK SEKTÖRÜ

Afganistan'da bankacılık sektörü, son yıllarda önemli ölçüde büyümüştür. Standart bankacılık işlemleri yürüten 14 aktif banka bulunmaktadır. Özel ticari bankalar, genel bankacılık fonksiyonları ile faaliyet göstermektedir. Ancak, yatırım ve tarım bankaları gibi özel bankaların eksikliği vardır. Afganistan'daki mevcut ticari bankalar da Murabaha (bir malın alınıp üzerine belli bir miktarda kâr eklenerek müşteriye satılması işlemidir), Muşaraka (tarafardan her ikisinin de sermayeye girdiği ya da hem sermaye hem emeğe katıldığı bir ortaklık akdidir) ve Mudariba (tarafardan birinin sermaye girdiği diğerinin de emek vererek gerçekleştirdikleri bir ortaklık akdidir) gibi müşterilerine İslami bankacılık hizmetleri sunmaktadır.

Mevcut bankacılık sektöründe sekiz özel banka, üç devlet bankası ve iki yabancı banka şubeleri olmak üzere toplamda 13 banka mevcuttur. 130'u devlet bankalarının şubesi, 276'sı özel bankaların şubesi ve 2'si yabancı bankaların şubesi olmak üzere toplam 410 şube bulunmaktadır.

Tablo 1.3: Afganistan'ın Bankacılık Sektörü (İkinci ve Üçüncü Çeyrek 2019)

No	İndikatör	2.Çeyrek 2019	3.Çeyrek 2019
1	Bankalar	14	13
2	Devlete Ait Bankalar	3	3
3	Özel Ticaret Bankası	8	8
4	Yabancı Bankaların Şubeleri	3	2
5	Şube sayısı	410	410
6	Şube sayısı: Devlet bankaları	130	130
7	Şube sayısı: Özel Ticari Bankalar	276	276
8	Şube sayısı: Yabancı Bankalar	4	4
9	Para Yatırımlar Sayısı	3,778,237	3,837,216
10	Borçlular Sayısı	71,271	67,376
11	ATM Sayısı	351	356
12	Kredi Kartı Sayısı	1531	1333
13	Banka Kartı Sayısı	601148	643734

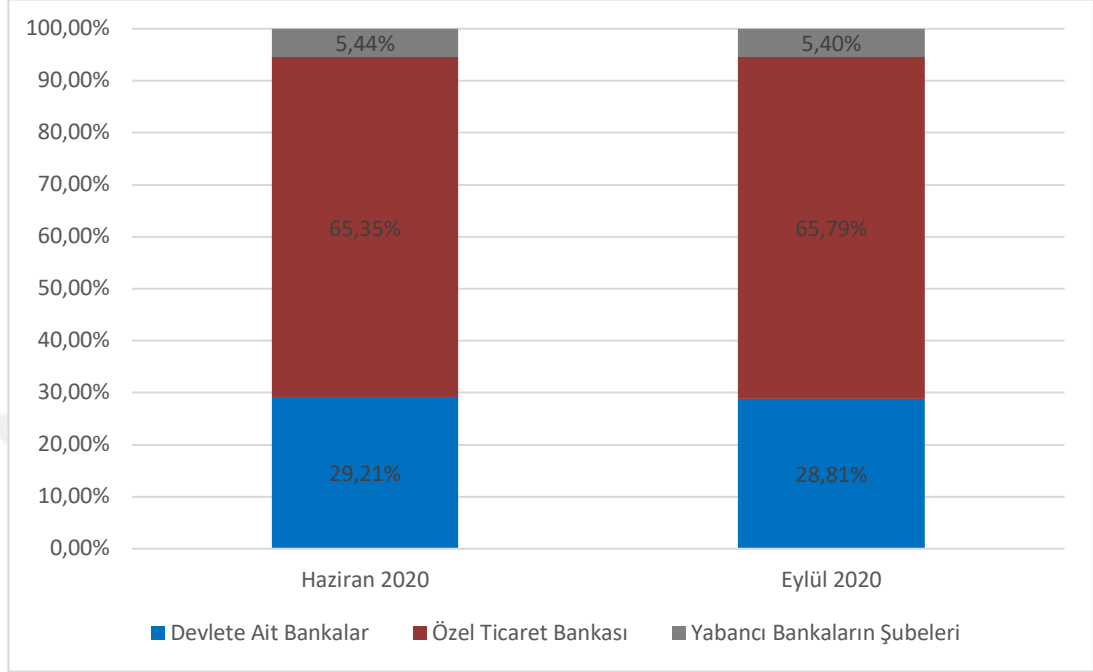
Kaynak: Da Afghanistan Bank (<https://www.dab.gov.af>)

2019 yılında Afganistan ekonomisinde bankalara para yatırımların sayısı 3 milyon 837 bin 216, borçlu sayısı ise 67 bin 376 olmuştur. Toplam ATM sayısı 356 iken, kredi kartı sayısı 1333'e ve banka kartı sayısı 643 bin 734'e ulaşmıştır.

Şekil 1.5'te, bankacılık sektörünün bankacılık grubu içindeki payı (Toplam varlıklar) gösterilmektedir. Özel Bankalar, bankacılık sektörü toplamının %65,8'ine,

devlete ait bankalar ise bankacılık sektörünün %28,8'ine ve yabancı banka şubeleri ise toplamın %5,4'ine sahiptir.

Şekil 1.5: Bankacılık Sektörünün Bankacılık Grubu İçindeki Payı (Toplam Varlıklar)

Kaynak: Da Afghanistan Bank (<https://www.dab.gov.af>).

1.10. AFGANİSTAN EKONOMİSİNDE YATIRIM

Afganistan Hükümeti, özel sektör gelişiminin önündeki engelleri kaldırmaya yoğunlaşmış ve 2001 yılından bu yana serbest piyasa ekonomisinin ilkelerini yeni anayasaya dahil etmiştir.

Afganistan doğal kaynaklar ve maden kaynakları açısından oldukça zengin bir ülkedir. Afganistan'da şu anda, 1.400'den fazla tanımlanmış maden yatağı bulunmaktadır. Bunlar arasında petrol, gaz ve kömür gibi enerji mineralleri ile dünya kalitesinde demir ve bakır yatakları da bulunmaktadır (Tahiri, 2017: 4).

1.10.1. Afganistan'da Farklı Sektörde Yatırım Seçenekleri

Afganistan'da farklı sektörlerde yatırımlar yapılabilir. Tarım, altyapı, madencilik, sağlık hizmetleri, ulaştırma ve lojistik, inşaat ve inşaat malzemeleri, sigorta ve bankacılık ile telekomünikasyon sektörlerine yatırım fırsatları mevcuttur. Aşağıda bu sektörler ayrıntılı bir şekilde açıklanmaktadır.

1. Tarım Sektörüne Yatırım: Tarım, Afganistan'ın kalkınmasının ana sektörü ve GSYİH'da hayati bir rol oynamaktadır. Ayrıca, iş gücünün %65-%75'i tarım sektöründe çalışmaktadır. Afganistan, üzüm, nar, Antep fıstığı ve badem gibi üst düzey bahçe bitkilerinin yetiştirilmesiyle tanınmaktadır.

Afganistan'ın kurutulmuş meyveleri ve sert kabuklu yemişleri, belirli ihracat pazarlarında geleneksel olarak marka değeri oluşturmuştur. Yeni şirketler potansiyel olarak bu geleneksel marka değerlerinden faydalanabilir ve bu tür ürünlere yatırım yapabilirler.

2. Altyapıya Yatırım: Afganistan'ın altyapısı Sovyet işgali ve 1979'dan sonraki iç çatışmalardan sonra büyük ölçüde tahrip olmuştur. Bu 30 yıllık çatışmaların sonucu olarak, bu sektörde neredeyse bir gelişme olmamıştır. Afganistan 2002'den sonra ulusal demir yolu ağı, ulusal yol ağları, barajlar ve havaalanları gibi büyük altyapı projeleri geliştirmeyi planlamıştır. Afganistan önümüzdeki 30-50 yıl boyunca altyapı projelerine büyük yatırımlar yaparak gelişmeyi hedeflemektedir (Bhardwaj, 2018: 30-33).

3. Madencilik Sektörüne Yatırım: Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesi (NASA) tarafından yapılan araştırmaya göre, Afganistan'ın %30'a varan topraklarının demir, bakır, altın, lityum, uranyum, doğal gaz, ham petrol ve diğerleri gibi doğal kaynaklara sahip olduğunu göstermektedir. Madencilik sektörüne yapılacak yatırım, binlerce yıldır yeraltında kalan doğal kaynakların çıkarılmasını sağlayabilir (<https://mines.pajhwok.com> Erişim tarihi: 04.02.2021).

4. Sağlık Hizmetlerine Yatırım: Bu sektör de son yıllarda çok gelişmiştir. Resmi istatistiklere göre 2014-2015'te 153 devlet ve 252 özel hastane bulunmaktadır. Ayrıca, 411 kapsamlı sağlık merkezi, 932 temel sağlık ocağı, 854 sağlık alt merkezi ve 1.700 laboratuvar bulunmaktadır. Bu gelişmelere rağmen Afganistan'dan her yıl tıbbi tedaviler için 300 milyon dolardan fazla para dışarıya aktarılmaktadır. Yılda 800 milyon dolardan fazla ilaç ithal edilmektedir. Başka ülkelere yapılan sağlık harcamalarını önlemek ve ülke içinde sağlık taleplerini karşılamak için birtakım iyileştirilmelerin yapılması gerekmektedir. Sağlık alanında dikkat edilmesi ve iyileştirilmesi gereken unsurlar aşağıda yer almaktadır.

- Tıbbi Kompleksler / Hastaneler
- Tıp Merkezleri
- İlaç Endüstrisi
- Standart Laboratuvarlar
- Tıbbi Ekipman ve Alet İmalatı
- Standart Eczaneler / Eğitimli Doktorlar.

5. Ulaştırma ve Lojistik Sektörüne Yatırım: Afganistan'ın İran, Pakistan, Çin, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan ile kara sınırı bulunmaktadır. Tarihsel olarak, uzun yıllar Asya, Avrupa ve Orta Doğu'yu birbirine bağlayan ticaret yolu olarak hizmet vermiştir.

Afganistan'ın lojistik şirketlerine olan talebi sürekli olarak artmakta ve gelecekte genişleme potansiyeli bulunmaktadır. Özel yatırımlar için büyük potansiyele sahip bazı alanlar şunlardır:

- Büyük şehirlerde toplu taşıma hizmetleri
- Ülkenin belli başlı şehirleri arasında toplu taşıma
- Hava taşımacılığı ve kargo hizmetleri
- Depolama
- Paket ve belge teslim hizmetleri
- Tedarik hizmetleri
- Gümrük işlemleri
- Standart araç bakım hizmetleri

Afganistan'da mevcut araç sayısı (kamyon, otobüs, otomobil, motosiklet, vb.) 1.866.283'tür.

6. İnşaat ve İnşaat Malzemeleri Sektörüne Yatırım: Son on yılda Afganistan inşaat sektöründe, eşi görülmemiş bir büyüme yaşanmıştır. Söz konusu sektördeki büyümenin nedenleri, şu şekilde sıralanmaktadır:

- Artan nüfus oranı ve gelir seviyesi nedeniyle konut için yüksek talep artışı
- Düşük inşaat ham maddesi maliyeti ve konut inşa etmek için bol miktarda boş arazi
- Dünya ekonomisine olan güveninden dolayı konut piyasasında minimum yatırım riski

- Konut piyasası için zayıf vasıflı ve vasıfsız işgücü.

7. Sigorta ve Bankacılık Sektörüne Yatırım: Mevcut bankacılık sektöründe 8 özel banka, 3 devlet bankası ve 3 yabancı bankanın şubesi bulunmaktadır. Bankacılık sektöründeki genişleme potansiyeli yüksektir. Ancak kırsal ve taşra işletmelerinin çoğu bankalara erişim konusunda bilinçsizdir.

Afganistan sigortacılık sektöründe, bankacılık sektöründe olduğu kadar ilerlememiştir. Uluslararası firmaların Afganistan'a yatırım yapma eğilimi ve yerli yatırımcıların büyük sigorta talebi ile sigorta sektöründeki yatırım potansiyeli çok büyüktür.

8. Telekomünikasyona Yatırım: Telekomünikasyon piyasasında, dört özel şirket ve bir kamu şirketi hizmet vermektedir. Cep telefonu şirketleri, toplam nüfusun yaklaşık yüzde 90'ına şebekeye ulaşma olanağı sağlayabilmektedir. Telekomünikasyon sektöründe mobil hizmetler dışında yatırım fırsatları şu şekilde sıralanabilir:

- Veri İşleme
- Bilgi ve İletişim Teknolojileri
- Veri Aktarımı ve Veri Kontrol Hizmetleri
- İnternet Servis Sağlayıcıları (<https://investinafghanistan.af> Erişim tarihi: 04.02.2021)

1.10.2 Afganistan'a Yatırım Yapmanın Nedenleri

Afganistan'a yatırım yapmanın başlıca nedenleri arasında, yatırım ortamı, merkezi konumu, serbest piyasası, devlet taahhüdü, nitelikli iş gücü, mülkiyet ve kâr oranı ve gelişmiş altyapısı yer almaktadır. Aşağıda bu durumlar, ayrıntılı bir biçimde ele alınmaktadır.

1. Yatırım Ortamı: Afganistan, dünyanın en güçlü ekonomilerinin desteğiyle uluslararası toplumun ve Avrupa Birliği'nin yakın bir ortağıdır. Ülkenin son reform çabalarında, kalkınma hedefleri desteklenmekte ve makroekonomik sektörün istikrara kavuşturulması amaçlanmaktadır.

2. Merkezi Konumu: Afganistan, Asya'nın kalbinde yer almaktadır. Orta Doğu, Orta, Güney ve Doğu Asya pazarlarına açılan bir kapıdır. Afganistan, Dünya Ticaret Örgütü'nün üyesidir, iki taraflı ve çok taraflı Ticaret Anlaşmalarından yararlanmaktadır.

3. Serbest Piyasa: Afganistan açık bir piyasaya sahiptir. Dolayısıyla neredeyse her alanda girişimci yatırımlara açık ve yabancı yatırımcıları sıcak bir şekilde karşılamaktadır.

4. Devlet Taahhüdü: Afganistan, Yatırım Ortamı Reformlarına olan güçlü taahhüdü sayesinde, özel yatırımı büyük ölçüde desteklemektedir.

5. Nitelikli İş gücü: Afganistan genç ve hızla büyüyen eğitilmiş nüfusa sahip bir ülkedir. Son derece nitelikli ve gençleri motive edilmiş bir iş gücü vardır (Bhardwaj, 2018: 23-24).

6. Mülkiyet ve Kâr: Afganistan %100 yabancı mülkiyet hakkı vermektedir. Yabancılar, ekilebilir araziler için yaklaşık 90 yıl ve tarıma uygun olmayan arazi için çok uzun yıllar gayrimenkul kiralayabilmektedirler.

7. Gelişmiş Altyapı: Afganistan, birbirine sıkı sıkıya bağlı kara yolları, demir yolları ve havaalanları ağına sahiptir. Ayrıca ülke genelinde iletişim altyapısı oldukça gelişmiştir (<https://botschaft-afghanistan.de> Erişim tarihi: 03.02.2021).

İKİNCİ BÖLÜM

AFGANİSTAN'IN DIŞ TİCARETİ

Afganistan her zaman coğrafi olarak Orta Doğu ve Orta Asya'da önemli bir ülke olarak görülmüştür. Afganistan, eski İpek Yolu üzerinde özel bir konuma sahip ve üç bin yılı aşkın süredir Avrupa ile Asya'yı birbirine bağlayan, zenginliğin ve fikirlerin çeşitli kıtalara kaydırılmasına yardımcı olmuş bir ülkedir (Rahimi, 2019: 269).

2.1. AFGANİSTAN'IN ÜYESİ OLDUĞU BÖLGESEL EKONOMİK İŞBİRLİĞİ GİRİŞİMLERİ İLE İLİŞKİLERİ

Afganistan, Orta Asya Bölgesel Ekonomik İş birliği (CAREC), Güney Asya Birliği Bölgesel İş birliği (SAARC), Afganistan Bölgesel Ekonomik İş birliği (RECCA) ve Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO) üyesidir. Afganistan, TAPI (Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan Doğalgaz Boru Hattı), CASA-1000 (Orta Asya Güney Asya Elektrik İletim Projesi) ve Lapis Lazuli Rotası büyük ekonomik projelere dahildir.

2.1.1. Afganistan'ın Orta Asya Bölgesel Ekonomik İşbirliği (CAREC) İle İlişkileri

Orta Asya Bölgesel Ekonomik İşbirliği veya CAREC Programı, bölgede yüksek kaliteli altyapıyı belirlemek, finanse etmek ve inşa etmek için çalışan on bir ülkenin ortaklığıdır. Üyeleri; Afganistan, Azerbaycan, Çin Halk Cumhuriyeti, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moğolistan, Pakistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan'dır.

Afganistan'a 2001 yılından Eylül 2020'ye kadar iki yüz sekiz projeyi kapsayan 39,2 milyar dolar değerinde CAREC ile ilgili yatırım yapılmıştır. Bunun 14,6 milyar dolarından fazlası Asya Kalkınma Bankası tarafından, 15,8 milyar dolarından fazlası diğer kalkınma ortakları tarafından ve 8,7 milyar dolarından fazlası CAREC hükümetlerinden finanse edilmiştir (<https://www.carecprogram.org> Erişim Tarihi: 09.03.2021).

2.1.2. Afganistan'ın Güney Asya Bölgesel İşbirliği Örgütü (SAARC) İle İlişkileri

Güney Asya Bölgesel İşbirliği Örgütü, 8 Aralık 1985 tarihinde Dakka'da kurulmuştur. Üye ülkeleri; Afganistan, Bangladeş, Butan, Hindistan, Maldivler, Nepal, Pakistan ve Sri Lanka'dır.

Güney Asya bölgesi, dünya nüfusunun yaklaşık yüzde 23'ünü oluşturur ve dünyadaki ekilebilir arazinin yüzde 15'ine sahiptir. Güney Asya bölgesi, ülke büyüklüğü, ekonomik ve sosyal kalkınma, coğrafya, siyasi sistemler, diller ve kültürler açısından olağanüstü çeşitlidir (Jain, R., & Singh, J. B. 2009: 74).

Güney Asya Bölgesel İşbirliği Örgütü'nün amacı; Güney Asya halklarının yaşam kalitesini yükseltmek ve refahını arttırmak, bölgede ekonomik büyümeyi hızlandırmak, kültürel ve sosyal kalkınmayı teşvik etmek, üye ülkeler arasında kültürel, sosyal, ekonomik, bilimsel ve teknik alanlarda aktif iş birliğini güçlendirmek, bölgesel örgütler ile işbirliği yapmak, gelişmekte olan diğer ülkelerle işbirliğini güçlendirmektir (<http://www.mfa.gov.tr> Erişim tarihi: 09.03.2021).

2.1.3. Afganistan'ın Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO) İle İlişkileri

Türkiye, İran ve Pakistan aralarında bölgesel ekonomik işbirliğini geliştirmek ve hızlı sanayileşmek için 1 Haziran 1964 tarihinde, Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Örgütü'nü (RCD) kurmuşlardır. İran'da meydana gelen rejim değişikliği ve İran-İrak Savaşı nedeniyle başarılı bir gelişme olmamıştır.

Ocak 1985'te, üye ülkeler arasındaki ekonomik ilişkileri geliştirmek amacıyla, Tahran'da yapılan Yüksek Konsey Toplantısı'nda, birliğin isminin Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO) olarak değiştirilmesine karar verilmiştir (Hepaktan, 2015: 246).

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlıklarını kazanan, Türkmenistan, Azerbaycan, Özbekistan, Tacikistan, Kazakistan ve Kırgızistan ile Afganistan'ın da katılımıyla örgüt, 1992 yılında toplam 7 milyon km² alan üzerinde yaklaşık 400 milyon nüfusa sahip olmuştur.

Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın amacı; üye ülkelerin kalkınmalarına katkıda bulunmak, ECO bölgesinin küresel pazarlarla bütünleşmesini teşvik etmek, ECO bölgesi içindeki ticari engelleri kaldırmak, bölge içi ticareti geliştirmek, üye ülkeler

arasındaki kültürel ve tarihi bağları güçlendirmektir (<http://www.mfa.gov.tr> Erişim Tarihi: 09.03.2021).

2.1.4. Afganistan İçin Bölgesel Ekonomik İşbirliği Konferansı (RECCA) İle İlişkileri

RECCA, Afganistan'ın ekonomik kalkınmasını desteklemek amacıyla, 2005 yılında Kabil'de başlatılmış bölgesel işbirliği platformudur. İkinci RECCA Zirvesi 2006'da Yeni Delhi'de, üçüncüsü 2009 yılında İslamabad'da, dördüncüsü İstanbul'da, Beşinci zirve 2012 yılında Tacikistan'ın başkenti Duşanbe'de, altıncı zirve ise 2015 yılında Kabil'de yapılmıştır.

Yedinci RECCA Toplantısı 14-15 Kasım 2017 tarihlerinde Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat'ta düzenlenmiştir. RECCA Konferanslarına son dönemde iş çevreleri, akademisyenler ve sivil toplum örgütlerinin temsilcileri de iştirak etmektedir.

Afganistan, Türkmenistan, Hazar Denizi, Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye arasında transit geçişi, taşımacılığı ve dolayısıyla bölgesel ekonominin ticari ilişkiler ile ulaşım bağlantılarının gelişimini amaçlayan Lapis Lazuli Transit, Ticaret ve Taşımacılık Güzergahı Anlaşması, 15 Kasım 2017 tarihinde RECCA Bakanlar Toplantısı marjında Aşkabat'ta imzalanmıştır (<http://www.mfa.gov.tr>, Erişim Tarihi: 09.03.2021).

2.1.5. Afganistan'ın Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan Doğalgaz Boru Hattı (TAPI) ile ilişkileri

TAPI projesinin ilk anlaşması, 2010 yılında dört ülke arasında Afganistan, Hindistan, Pakistan ve Türkmenistan ile yapılmıştır. Uygulama sözleşmesi, Aralık 2015'te dört ülkenin liderleri arasında imzalanmış ve son olarak 2016'da pratik çalışmalar başlamıştır (<https://www.bbc.com>, Erişim Tarihi: 05.03.2021).

Gaz boru hattı Türkmenistan'daki Galkynysh gaz sahasından başlayarak, Afganistan'ın Herat-Kandahar ilinden geçmektedir. Daha sonra Pakistan'ın Quetta ve Multan yoluyla Hindistan'ın Pakistan sınırındaki kasabası olan Fazılka'da sona ermektedir. TAPI projesi, Asya Kalkınma Bankası tarafından finanse edilmektedir (<https://newdelhi.mfa.af> Erişim tarihi: 10.03.2021).

Bu projenin toplam maliyeti, yirmi iki milyar beş yüz milyon dolardır. Afganistan, projeden yeterli miktarda gaz almanın yanı sıra yılda 400 milyon dolardan fazla gaz geçiş hakkı alacaktır (<https://tolonews.com>, Erişim Tarihi: 25.02.2021).

2.1.6. Orta Asya Güney Asya Elektrik İletim Projesi (CASA-1000)

CASA-1000, 2015 yılından itibaren Kırgızistan ve Tacikistan'da üretilen 1.000 ila 1.300 MW hidroelektrik enerjisini Pakistan ve Afganistan'a ihraç etmesi beklenen bir elektrik iletim hattıdır. Tacikistan ve Kırgızistan'daki elektrik maliyeti, Pakistan ve Afganistan'daki marjinal maliyetin altındadır. Hem Tacikistan hem de Kırgızistan'ın yaz aylarında enerji fazlalığı olması ile birlikte Pakistan ve Afganistan enerji kıtlığı ile karşı karşıyadır. CASA-1000, 1.200 km elektrik iletim hattından oluşacaktır. Dünya Bankası, İslami Kalkınma Bankası ve ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı bu projeyi finanse etmeyi taahhüt etmiştir (Sadat, 2015: 7).

2.1.7. Lapis Lazuli Rotası

Lapis Lazuli yolu, yaklaşık iki bin yıl öncesine dayanan eski İpek Yolu'nun günümüzde yeniden canlandırmasıdır. Bu yol ile Lapis Lazuli ve Afganistan'ın diğer değerli taşları Kafkasya, Rusya, Balkanlar, Avrupa ve Kuzey Afrika'ya taşınmıştır.

Lapis Lazuli Koridoru, Afganistan'ın kuzeyindeki Faryab vilayetinden ve ülkenin batı Herat eyaletinde bulunan Turqundi'den başlayarak, batıya doğru Türkmenistan'ın Hazar Türkmenbaşı limanına doğru devam etmekte, Hazar Denizi üzerinden Azerbaycan'ın başkenti Bakü'ye ve Gürcistan'ın Karadeniz'deki Batum ve Poti limanlarına geçmekte, Türkiye'nin doğusunda Kars ile bağlantı kurarak İstanbul'a ve daha sonra Avrupa'ya uzanmaktadır (Daly, 2017).

Lapis Lazuli yolunun Afganistan açısından faydaları şöyledir (<http://www.dailyafghanistan.com>, Erişim Tarihi: 02.03.2021):

- Nakliye süresini ve ticari maliyetleri azaltır.
- Gümrük ve transit engelleri kaldırır.
- Afgan ürünleri için daha fazla Pazar olanağı sunar.
- İthalat için ucuz malzeme teminini gerçekleştirir.
- Afganistan'ın transit ve ticaret ortaklarının artmasını sağlar.

2.2. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde Afganistan ve Türkiye arasındaki dış ticaret ilişkisine dair çalışmalar tablo 2.1’de özetlenmektedir.

Tablo 2.1: Literatür Taraması

MAKALENİN YAZARI	YIL	MAKALENİN BAŞLIĞI	ULAŞILAN BULGULAR
Zabioullah A. Eltezam	1966	Afghanistan's Foreign Trade	Bu çalışmada, 1956-1962 döneminde tarım ve sanayinin ticaret sektörüne olası katkılarını değerlendirmek amacıyla Afganistan'ın dış ticaretinin tanımlayıcı bir analizini yapılmıştır. Çalışmanın sonucu, dünyanın daha az gelişmiş birçok ülkesine uygulanabilir.
Saeed Parto Jos Winters Ehsan Saadat Mohsin Usyan Anastasiya Hozyainova	2012	Afghanistan and Regional Trade: More, or Less, Imports from Central Asia?	Bu araştırmada, 2002 yılından beri Afganistan'da faaliyet gösteren uluslararası bağışçı kuruluşlarının ana odak noktalarından biri, Afganistan ve Orta Asya ülkeleri arasında daha yakın ticaret bağlarının gerekliliğine değinmek olmuştur. Orta Asya'dan gelen ürünlerin Afgan ithalatçıların, Rusya menşeli olanlar da dahil olmak üzere, beklentilerini karşılayıp karşılamadığını ve eğer karşıladıysa, Afgan ithalatçıların daha kaliteli, daha sağlıklı ve daha güvenli ürünler için Orta Asyalı tedarikçilere geçmeye istekli olup olmayacaklarını belirlemeye çalışmıştır. Araştırmanın sonucunda, belirli koşullar altında,

			Afgan ithalatçılarının mevcut tedarikçilerinden Orta Asyalı tedarikçilere geçme ihtimalinin makul olduğunu açıklanmaktadır.
Mujib Mashal	2014	Small And Medium Enterprises Development And Regional trade In Afghanistan	Bu çalışma, Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin (KOBİ'ler) Afgan ekonomisindeki rolünü analiz etmektedir. Aynı zamanda Afganistan'ın Orta Asya ile ticaretinde KOBİ'lerin rolüne ve bu ticaretin büyümesine engel olan nedenleri de incelemektedir. Bu çalışmada, KOBİ'lerin güçlendirilmesi ve ticaretteki rollerinin kolaylaştırılması için tavsiyeler sunulmaktadır.
Vaqar Ahmed Saad Shabbir	2016	Trade & Transit Cooperation With Afghanistan: Results From A Firm-Level Survey From Pakistan	Bu makale, akademisyenleri ve politika yapıcıları ilk olarak Afganistan-Pakistan ticaretini artırmanın yolları ve araçları hakkında bilgilendirmeyi ve ikinci olarak ticaretle ilgili prosedürleri ve iş yapmanın maliyetini düşürmek için kolaylaştırılabilir süreçleri tartışmayı amaçlamaktadır. Ayrıca çalışmada, ihracatçılar, tüccarlar, nakliyeciler ve distribütörlere yönelik firma düzeyinde bir anket kullanılarak, Pakistan iş dünyasının Afganistan'daki farklı ekonomik koşullara nasıl adapte olabileceği tartışılmaktadır. Sonuç olarak, Afganistan-Pakistan ekonomik işbirliğini güçlendirmek için, ticari diplomasinin kurumsal çerçevesini güçlendirmek için gereken çabaların artırılmasına işaret etmektedir.
Najibullah HASSANZOY Yuichiro AMEKAWA	2017	The Characteristics Of Rice Markets And Trade	Bu makale, başlıca il pirinç pazarlarında yapılan bir anket yoluyla toplanan birincil verileri kullanarak denizaşırı tedarikçilerden pirinç ithalatı dahil olmak

<p>Hiroshi ISODA Shoichi ITO</p>		<p>In Afghanistan: A Survey Of The Major Commercial Rice Markets</p>	<p>üzere Afgan pirinç pazarlarının özelliklerini araştırmaktadır. İthal pirinçle karşılaştırıldığında, yerel pirinç fiyat açısından rekabetçi olabilir ancak kalite açısından rekabetçi olmayabilmektedir. Analiz, yazarların saha araştırması yoluyla beş büyük il pirinç pazarından topla how much Elvis Presley YouTube shieldnan birincil verilere ve diğer ilgili ikincil verilere (kesitsel ve zaman serileri) dayanmaktadır. Veri analizi sürecinde tanımlayıcı istatistikler, Herfindahl-Hirschman İndeksi ve çift loglu doğrusal model kullanılmaktadır. Sonuç olarak, pirinç sektörünün gelişimi için uzun vadeli bir strateji gerekmektedir. Yerel pirinç çeşitlerinin kalitesinin iyileştirilmesine ve ithal edilenlere karşı daha rekabetçi olabilmeleri için üretim maliyetlerinin düşürülmesine ihtiyaç vardır.</p>
<p>Khatera Sadiqi Nassir Ul Haq Wani</p>	<p>2018</p>	<p>Latency of Afghanistan- SAARC Merchandise Trade Relation: An Economic Evaluation</p>	<p>Bu çalışma, 2008-2016 arasındaki dokuz yıllık bir süre boyunca RCA, RID ve TII'yi kullanarak Afganistan'ın SAARC bölgesi ile olan emtia ticaret performansını analiz etmeye çalışmaktadır. SAARC ülkelerinin ticaret sepetlerinin kısa bir analizi, Afganistan ticaretinin büyük ölçüde SAARC ülkelerine bağlı olduğunu göstermektedir.</p> <p>Afgan ekonomisi hala tarıma dayalı bir ekonomidir ve SAARC bölgesinin açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük endeksi yoluyla analizi, Afganistan'ın</p>

			tarımsal mallara karşılaştırmalı üstünlüğe sahip iken imalat tabanının eksik olduğunu ortaya koymaktadır.
Shoab Ahmad Rahim	2018	Afghanistan's Dependence On Pakistan: Trade, Transit And The Cost Of Being Landlocked	Bu çalışmada, Denize kıyısı olmayan bir ülke olan Afganistan, uluslararası ticareti için esas olarak Pakistan'a bağlı olduğunu göstermektedir. Birleşmiş Milletler'deki mücadeleler, karayla çevrili devletlerin denize serbestçe erişebilmelerini ve dezavantajlı coğrafi konumlarının komşu ülkeler tarafından istismar edilmemesini sağlayan uluslararası yasa ve sözleşmelerle sonuçlanmıştır. Uluslararası yasalar ve sözleşmeler, Afganistan ve Pakistan arasındaki transit ticaret anlaşmaları için yasal çerçeve oluşturmuştur. Bununla birlikte, uluslararası yasalara, sözleşmelere ve ikili anlaşmalara rağmen, Afganistan'ın Pakistan üzerinden transit ticareti bugüne kadar zorluklarla karşılaşmaya devam etmektedir. Bu zorlukların iki ülke arasındaki hem transit ticaret hem de ticaret üzerinde etkileri olmuştur.
Getti Mitra Burhani Nassir Ul Haq Wani	2019	Afghanistan-India Trade Linkage: Collaboration And Future Prospects	Bu çalışma, Afganistan ve Hindistan ticaret ilişkilerini incelenmektedir. İki ülke arasında karşılaştırmalı üstünlüğün yapısını ve 2015'ten 2017'ye kadar ekonomik senaryodaki değişimi değerlendirmektedir. Çalışmada, Afganistan-Hindistan ticaretini SITC Rev 3 sınıflandırmasına göre üretim bazında, kategorize edilmiş farklı mal türlerinde Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük (RCA), Açıklanmış İthalat Bağımlılığı (RID), Ticaret Yoğunluğu Endeksi

			(TII), İhracat Yoğunluk Endeksi (TII) ve İthalat Yoğunluk Endeksi (III) kullanarak değerlendirmeye çalışmıştır. Sonuç olarak Afganistan, Hindistan'a sekiz emtia ihraç etmekte ve Hindistan, Afganistan'a kırk dokuz emtia ihraç etmektedir. Hindistan otuz dört ürün kategorisinde karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Hindistan'ın bu ürünleri Afganistan'a ihraç etmede daha fazla avantaj elde ettiği oldukça açıktır.
Mohammad Sharif RAHİMİ M. Metn ARTUKOĞLU	2019	An Assessment Of The Foreign Trade Structure Of Afghanistan Agricultural Products	Bu makale, tarımın Afganistan ekonomisindeki rolünü ve Taliban Hükümeti'nden sonraki son tarımsal gelişmeyi değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca tarımın Afganistan dış ticaretindeki yeri ve önemi, genel olarak ekonomi, uluslararası ticaret durumu ve gelecekteki kalkınma için doğal kaynakları da dahil olmak üzere coğrafi konumun önemini vurgulamaktadır. Bu çalışmada, hükümet web siteleri, raporlar, dergiler vb. kaynaklardan elde edilen ikincil verilere dayanmaktadır. Sonuçta, tarımın Afganistan'ın ekonomik kalkınmasında önemli bir rol oynadığı belirtilmektedir.
Zekria Taj Nassir Ul Haq Wani	2019	Evaluation Of Afghanistan Export Performance: A Constant-	Bu çalışma, Afganistan'ın ihracat performansını, ticaret uzmanlığı modelinin dinamik yönlerine, uygulanabilirliğine ve Afganistan'ın ihracat rekabetçiliğini ve yapısal faktörlerin rolünü iyileştirmede ihracat pazar payının uygunluğuna odaklanarak incelemek için Sabit Pazar Payı (CMS) analiz tekniğini

		Market-Share Analysis Approach	kullanmıştır. Yakın zamanda geliştirilen UNIDO yöntemi, 2005-2017 döneminde Afganistan'ın mal ihracatına uygulanmıştır. Beş ülkeyi (Pakistan, Çin, Hindistan, İran ve Birleşik Arap Emirlikleri) ve SITC Rev 3 haneli seviyede tanımlanan on ürünü kapsayan WITS veri tabanı kullanılmıştır. Çalışmanın Sonuçları, Afganistan'ın dünya ihracat pazar payındaki artışın, nispeten olumlu rekabet gücü etkisinden kaynaklandığını göstermektedir.
Muhammad FARAHMAND Ethem ESEN	Akbar 2020	The Relationship Between Trade And Economic Growth: The Case Of Afghanistan	Bu çalışmada, 1980-2017 döneminde Afganistan için dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmada nedensellik ve eş bütünleşme testleri yapılmıştır. Johansen eş bütünleşme testinin sonucunda, değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir. Değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü ve varlığını belirlemek amacıyla uygulanan Granger nedensellik testinin sonuçlarına göre ise, ihracattan ekonomik büyümeye ve ekonomik büyümeden ihracata doğru çift yönlü nedensellik ilişkisi saptanmıştır. Ayrıca, ithalattan ekonomik büyümeye tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunurken, ihracat ve ithalat arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.
Sayed Ahmad Rashid Ashrafi Prof. Vishwanatha Kalaiah	2020	International Trade And Economic Growth In Afghanistan	Bu çalışma, Afganistan'daki uluslararası ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada, 2002'den 2018'e kadar olan dönemde değişkenlerin durağanlığını bulmak için Augmented Dickey-Fuller

			<p>testi kullanılmıştır. Çalışmada, uluslararası ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki eş bütünleşme ve uzun vadeli ilişkiyi bulmak için Johansen eşbütünleşme testleri kullanılmıştır. Ayrıca, değişkenler arasındaki nedenselliği keşfetmek için Granger Nedensellik Testi uygulanmıştır. Sonuçta, Afganistan'da uluslararası ticaret ile ekonomik büyüme arasında uzun vadeli bir ilişki olduğunu belirtilmiştir. Ayrıca, Granger-Nedensellik testi, ithalat ve ihracat arasında çift yönlü nedensellik olduğunu, ihracat ile GSYİH arasında sadece tek yönlü nedensellik olduğunu göstermektedir.</p>
--	--	--	---

2.3. AFGANİSTAN'IN 1956-2001 YILLAR ARASI DIŞ TİCARETİ

Afganistan'ın ticaret istatistikleri 1957'den önce güvenilir değildi. 1957'de Afgan Planlama Bakanlığı dış ticaretin kayıt altına alınmasında güçlü bir rol oynamıştır. Ancak ticaret istatistiklerinin çoğunda eksiklikler vardır.

1956-1962 döneminde ithalat için en büyük finansman kaynağı birincil ürünlerin satışından gelmiştir. Tarım ürünleri, ihracat değerinin yaklaşık yüzde 90'ını oluşturmuştur. Nitekim beş ürün (karakul, meyve, ham pamuk, yün, halı ve kilim) toplam ihracatın yaklaşık yüzde 94'üne karşılık gelmiştir. Taze meyvelerin neredeyse tamamı ve toplam meyvelerin yüzde 73'ü Hint yarımadasında satılırken, pamuğun yüzde 90'ı ve yünün yüzde 80'i Sovyetler Birliğine ve Çekoslovakya'ya, karakul derisinin yüzde 98'i ABD'ye ve İngiltere'ye, halı ve kilimlerin yüzde 88,5'i Londra ve Hamburg'da satılmıştır.

Tablo 2.2: Afganistan'ın Dış Ticareti 1956-1962 (Bin \$)

Yıl	İhracat	İthalat	Toplam Ticaret	Denge
1956/1957	51,273.2	46,201.1	97,474.3	+5,072.1
1957/1958	58,860.7	53,668.6	112,529.3	+5,192.1
1958/59	46,401.6	72,757.6	119,159.2	-26,356.0
1959/60	60,361.9	80,938.5	141,300.4	-20,576.6
1960/61	49,885.3	86,798.3	136,683.6	-36,913.0
1961/62	53,389.7	99,094.3	152,484.0	-45,704.6

Kaynak: (Eltezam, 1966: 96)

1956-62 döneminde yedi ülke, tüm Afgan ihracatlarının değer olarak yüzde 97'den fazlasını ithal etmiştir. Bunların arasında Sovyetler Birliği sürekli olarak Afganistan'ın en iyi müşterisi olarak birinci, ABD ikinci ve Hindistan üçüncü sırada yer almıştır (Eltezam, 1966: 96)

1979'daki Sovyet işgaliyle, Afganistan'ın sanayi ve tarım sektörleri önemli ölçüde zarar görmüş ve bunun sonucunda da ülkenin ihracatı azalmıştır. Bu değişim doğal olarak Afgan halkının temel ihtiyaçlarını sağlamak için gıda, petrol ürünleri ve tüketim malları ithal etmeye başlamasına ve bu durum da ülkenin ithalat seviyesinin

yükselmeye neden olmuştur. Bu durum sonuç olarak, 1980'lerde artan ithalat ticaret açığına yol açmıştır.

1985-1990 döneminde ihracatın değeri 566,80 milyon dolardan 235,90 milyon dolara neredeyse yüzde 50 düşmüştür. Bu dönemde ülkenin ihracatı, Pakistan'a ve Hindistan'a fındık ve sebze ihracatı ile Avrupa'ya koyun derisi ihracatından oluşmaktaydı.

Tablo 2.3: Afganistan'ın Dış Ticareti 1975-1995 (Milyar \$)

Yıllar	İhracat	İthalat
1975	0,217	0,350
1980	0,670	0,841
1985	0,567	1,194
1990	0,235	0,936
1995	0,026	0,050

Kaynak: www.nationsencyclopedia.com ve Uluslararası Para Fonu.

1989-1991 döneminde Sovyetler Birliği, Afganistan'ın ihracatında yüzde 72'lik ve ithalatında ise yüzde 57'lik paya sahipti. 1991'de Sovyetler Birliği çöktüğünde Afganistan, çoğu ithalatını Pakistan'dan gerçekleştirmeye başladı. Pakistan, 1965 yılında imzalanan Afgan Transit Ticaret (ATT) Anlaşması uyarınca, Afganistan'ın denize erişmesine ve Afganistan ekonomisinin gerektirdiği ölçüde uluslararası ticaret yapmasına izin vermektedir. ATT kapsamında ithal edilen malların çoğu elektronik ve diğer tüketici ürünlerinden oluşmakta ve Pakistan topraklarını gümrüksüz olarak geçmektedir (www.nationsencyclopedia.com, Erişim Tarihi: 26.01.2021).

2.4. AFGANİSTAN'IN 2009-2021 YILLAR ARASI DIŞ TİCARETİ

Belirli bir dönemdeki (aylık, çeyrek veya yıllık) ihracat miktarından ithalatın çıkartılmasıyla dış ticaret dengesi hesaplanır. Farkın pozitif olması dış ticaret fazlası olarak, negatif olması ise dış ticaret açığı olarak adlandırılır. İhracat ve ithalat değerlerinin toplamı ise o döneme ait dış ticaret hacmini göstermektedir (Tonus, 2015: 242).

2019 yılında Afganistan'ın ihracatı %1,3 azalarak 863,83 milyon dolara düşerken, ithalat da %8,51 oranında azalarak 6,776 milyar dolara düşmüştür. Afganistan'ın dış ticaret açığı aynı dönemde 5.912,29 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Afganistan'ın dış ticaret açığı 2018 yılında 6.531,35 milyon dolar olarak gerçekleşmiş olup 2019 yılında %9,62 daralmıştır. Dış ticaret açığındaki daralmanın nedeni ise ithalatın azalmasıdır.

Tablo 2.4: 2010-2019 Döneminde Afganistan'ın Dış Ticareti (Milyon \$)

Yıl	2010	2011	2012	2013	2014
İhracat	388,48	375,85	414,51	514,97	570,53
İthalat	5.154,25	6.390,31	8.932,39	8.724,08	7.729,17
Dış Ticaret Açığı	-4.765,77	-6.014,46	-8.517,88	-8.209,11	-7.158,64
Dış Ticaret Hacmi	5542,73	6766,16	9.346,90	9239,05	8299,70
İhracat/İthalat (%)	7,54	5,88	4,64	5,90	7,38
Yıl	2015	2016	2017	2018	2019
İhracat	571,4	596,46	831,93	875,24	863,83
İthalat	7.722,87	6.534,14	7.792,60	7.406,59	6.776,12
Dış Ticaret Açığı	-7.151,47	-5.937,68	-6.960,67	-6.531,35	-5.912,29
Dış Ticaret Hacmi	8.294,27	7.130,60	8.624,53	8.281,83	7.639,95
İhracat/İthalat (%)	7,40	9,13	10,68	11,82	12,75

Kaynak: Afganistan'ın Ulusal İstatistik ve Bilgi Kurumu, 2010-2019.

2019 yılında Afganistan'ın dış ticaret hacmi 8.281,83 milyar dolardan 7.639,95 milyar dolar seviyesine inmiştir. 2010-2019 yılları arasında gerçekleşen dış ticaret hacmi ise ortalama 7.895,741 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Dış ticaret hacminin daralmasının nedeni ise ithalatın azalmasıdır.

Afganistan, Pakistan (2.430 kilometre), İran (936 kilometre), Türkmenistan (744 kilometre), Özbekistan (137 kilometre), Tacikistan (126 kilometre) ve Çin (76 kilometre) ile ülke sınırlarını paylaşmaktadır (Kuchins, 2011: 86).

Tablo 2.5' te 2009-2019 döneminde Afganistan'ın kara sınırı olan altı komşu ülkeye gerçekleştirdiği yıllık ihracatı gösterilmektedir.

2019 yılında Afganistan'ın altı komşu ülkesine gerçekleştirdiği ihracatı toplam ihracatının %40,55'ini oluşturmaktadır. Afganistan'ın ihracatının komşu ülkelere göre dağılımına bakıldığında; Pakistan %34,3, Çin %3,56, İran %1,72, Tacikistan %0,58, Özbekistan %0,23 ve Türkmenistan %0,13 payla sıralanmaktadır.

Tablo 2.5: 2009-2019 Döneminde Afganistan'ın Komşu Ünelere Göre İhracat (Milyon \$)

Yıl	Çin	İran	Özbekistan	Pakistan	Tacikistan	Türkmenistan
2009	2,044	30,111	1,073	177,164	6,188	1,843
2010	12,141	36,649	0,433	171,708	6,486	8,726
2011	6,282	26,606	0,121	201,393	1,729	7,601
2012	9,643	25,191	2,481	121,663	10,653	2,913
2013	18,882	29,290	6,295	203,840	8,291	12,263
2014	18,173	51,258	0,525	216,209	10,007	7,745
2015	9,679	27,647	0,262	409,778	5,406	2,268
2016	4,023	22,591	0,228	291,784	1,324	1,540
2017	9,674	15,054	0,767	345,744	1,199	1,592
2018	28,409	19,575	2,293	378,420	4,790	0,977
2019	31,002	15,053	2,078	298,635	5,085	1,175

Kaynak: Afganistan'ın Ulusal İstatistik ve Bilgi Kurumu, 2008-2019.

Afganistan 2009 yılında komşu ülkelere ihracatı 218,42 milyon dolar iken, 2019 yılında 353,03 milyon dolar olmuştur.

Tablo 2.6'da, 2009-2019 döneminde Afganistan'ın kara sınırı olan altı komşu ülkeden gerçekleştirdiği ithalat rakamları sunulmuştur.

2010 yılında, Afganistan Pakistan'dan 497,704 milyon dolarlık ürün satın alırken, bu 2012 yılında 1,918 milyar dolar ve 2019 yılında 1,058 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2010-2019 döneminde Afganistan Pakistan'dan yıllık ortalama 1,249 milyar dolar ürün satın alarak bu dönemde Pakistan Afganistan'a en çok ürün satan komşu ülke olmuştur. Afganistan bir diğer komşusu İran'dan, 2010 yılında 323,91 milyon dolarlık ürün satın alırken, bu rakam 2015 yılında 1,779 milyar dolar seviyesine kadar yükselmiş ve 2019 yılında 1,247 milyar dolar olmuştur. 2010-2019 döneminde Afganistan İran'dan yıllık ortalama 1,162 milyar dolar ürün satın almıştır.

Afganistan Çin ile 90 kilometre sınır paylaşmaktadır. Afganistan 2010 yılında Çin'den 617,69 milyon dolar ürün satın alırken, bu rakam 2019 yılında 1,157 milyar dolara kadar yükselmiştir. Afganistan Çin'den 2010-2019 döneminde yıllık olarak ortalama 884,06 milyon dolar ürün satın almıştır.

Afganistan ve Orta Asya ülkelerinin tümü, karayla çevrili coğrafi konumlarıyla ilgili ortak zorluklarla karşı karşıyadır. Afganistan'ı ve beş Orta Asya

devletinden üçünü (Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan) birbirine bağlayan uzun ortak sınıra rağmen, ticaret bağlantıları son derece sınırlı kalmaktadır (ESCAP, 2015: 5).

Tablo 2.6: 2009-2019 Döneminde Komşu Ükelere Göre İthalat (Milyon \$)

Yıl	Çin	İran	Özbekistan	Pakistan	Tacikistan	Türkmenistan
2010	617,693	323,911	1.168,595	497,704	27,086	106,711
2011	713,659	498,586	716,029	883,021	252,190	268,522
2012	586,374	986,565	759,767	1.917,999	263,992	612,010
2013	392,315	1.595,322	639,698	1.770,138	159,947	664,751
2014	880,251	1.317,014	690,032	1.384,633	102,464	369,250
2015	1.090,169	1.779,230	372,791	1.380,982	55,392	768,930
2016	1.091,881	1.346,706	354,881	1.285,333	69,930	352,279
2017	1.145,705	1.259,497	592,406	1.226,754	153,099	390,679
2018	1.165,932	1.264,167	553,949	1.086,851	95,767	385,418
2019	1.156,685	1.247,255	427,454	1.058,012	119,072	409,871

Kaynak: Afganistan'ın Ulusal İstatistik ve Bilgi Kurumu, 2009-2019.

Afganistan'ın 2010-2019 döneminde Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan ile yıllık olarak ortalama ithalatı sırasıyla 627,56 milyon dolar, 129,89 milyon dolar ve 432,84 milyon dolardır.

Afganistan, komşu ülkelere ihraç ettiğinden daha fazlasını onlardan ithal etmektedir.

Tablo 2.7'de 2009-2019 döneminde Afganistan'ın SAARC ülkelerine gerçekleştirdiği yıllık ihracat gösterilmektedir. Afganistan'ın 2009-2019 döneminde en çok ihracat yaptığı ülkelere ilk sırayı Pakistan'ın ve ikinci sırayı Hindistan'ın aldığı görülmektedir. Afganistan 2009-2019 döneminde Pakistan'a toplam 2.816 milyar dolar ihracat yapmıştır. Aynı dönemde Hindistan'a gerçekleştirilen toplam ihracat ise 2.188 milyar dolardır.

Tablo 2.7: 2009-2019 Döneminde Afganistan'ın SAARC Ükelere İhracatı (Milyon \$)

Yıl	Bangladeş	Butan	Hindistan	Maldivler	Nepal	Pakistan	Sri-Lanka
2009	0,0	0,0	81,647	0,0	0,0	177,164	0,0
2010	0,0	0,0	88,123	0,0	0,0	171,709	0,0
2011	0,0	0,0	40,814	0,0	0,0	201,393	0,0
2012	0,0	0,0	87,050	0,0	0,0	121,662	0,0
2013	0,0	0,0	93,630	0,0	0,0	203,840	0,0
2014	0,0	0,0	154,789	0,0	0,0	216,209	0,0
2015	0,864	0,0	323,788	0,0	0,0	409,778	0,001
2016	0,177	0,0	223,557	0,0	0,0	291,784	0,001
2017	0,010	0,0	325,398	0,0	0,0	345,744	0,0
2018	0,0	0,0	359,445	0,0	0,0	378,419	0,0

2019	0,843	0,0	410,136	0,0	0,002	298,635	0,0
------	-------	-----	---------	-----	-------	---------	-----

Kaynak: Ulusal İstatistik ve Bilgi Kurumu, 2008-2019.

2009-2019 döneminde Afganistan'ın Bangladeş'e toplam 1,363 milyon dolar ihracat yaptığı ve geri kalan SAARC ülkelerine kayda değer bir ihracat yapmadığı gözlenmektedir. On yıllık veriler göz önüne alındığında, Afganistan'ın ortalama ihracatında başı çeken ülkenin Pakistan olduğu gözükse de 2018 yılında itibaren Hindistan ile daha fazla ihracat yaptığı ve Pakistan'ın ikinci sıraya gerilediği görülmektedir.

Tablo 2.8'de 2009-2019 döneminde Afganistan'ın SAARC ülkelerinden gerçekleştirdiği yıllık ithalatı gösterilmektedir.

Tablo 2.8: 2010-2019 Döneminde SAARC Ülkelerinden İthalat (Milyon \$)

Yıl	Banglad eş	Butan	Hindistan	Maldivle r	Nepal	Pakistan	Sri Lanka
2010	1,017	0	122,009	0	0,006	497,704	0,422
2011	1,189	0	118,134	0	0,025	883,021	0,487
2012	11,184	0	203,047	0	2,251	1917,999	0,805
2013	14,072	0	145,541	0	6,888	1770,138	0,246
2014	17,014	0	117,568	0,094	3,011	1384,633	0,202
2015	2,872	0	127,166	0,104	1,279	1380,982	0,747
2016	2,427	0	134,123	0,050	0	1285,333	2,142
2017	3,314	0	235,919	0,056	0	1226,754	0,769
2018	6,280	0	354,281	0	0,002	1086,851	0,461
2019	7,610	0	404,916	0	0	1058,012	0,768

Kaynak: Afganistan'ın Ulusal İstatistik ve Bilgi Kurumu, 2008-2019.

Afganistan 2009-2019 döneminde ortalama yıllık olarak Pakistan'dan 1,249 milyar dolar, Hindistan'dan 196,27 milyon dolar, Bangladeş'ten 6,67 milyon dolar, Nepal'den 1,35 milyon dolar ve Sri Lanka'dan 0,705 milyon dolar ithalat yaptığı görülmektedir. Ayrıca, Maldivler ile 2009-2019 döneminde toplam ithalat 0,30 milyon dolar iken Butan'dan hiç ithalat yapılmamıştır.

Tablo 2.9'da 2009-2019 döneminde HS koduna göre Afganistan'ın ihracatı yıllık olarak gösterilmektedir.

Uyumlaştırılmış Kodlama Sistemi, Dünya Gümrük Örgütü tarafından geliştirilen, ticareti yapılan ürünleri sınıflandırmak için 6 basamaklı standart bir sayısal yöntemdir. HS sınıflandırma sistemi, Dünya Gümrük Örgütü tarafından 2, 4 ve 6 basamaklı düzeyde tanımlanır. Uyumlaştırılmış Kodlama Sistemi, 97 bölümden oluşan bir sınıflandırma sistemidir ve aşağıda yer almaktadır:

- 01-05 Hayvansal ve Hayvansal Ürünler
- 06-24 Sebze ve Gıda Ürünleri
- 25-40 Yeraltı Kaynakları, Kimyasal-Müttefik Endüstriler ve Plastik ürünlerinin
- 41-43 Ham Postlar, Deriler ve Kürkler
- 44-49 Ahşap ve Ahşap Ürünler
- 50-67 Tekstil Ürünleri
- 68-83 Ayakkabı, Taş, Cam ve Metaller
- 84-97 Makine, Elektrik Ürünleri ve Çeşitli Ürünler
(<https://www.tradeatlas.com/en/> Erişim tarihi: 15.06.2022).

Afganistan'ın 2009-2019 döneminde en çok ihracatını yaptığı kalem tarım ürünleridir. 2009 yılında sebze ve gıda ürünlerinin payı ihracat gelirleri içinde %72,21 iken 2019 yılında bu oran %80,04'e yükselmiştir. 2009-2019 döneminde yeraltı kaynakları, kimyasal-müttefik endüstriler ve plastik ürünlerinin ihracat gelirlerindeki payına bakıldığında, 2009 yılında %0,07 iken 2019 yılında %10,45'a yükselmiştir.

Tablo 2.9: 2009-2019 Döneminde HS Koduna Göre Afganistan'ın İhracatı (Milyon \$)

Hs Kod	01-05	06-24	25-40	41-43	44-49	50-67	68-83	84-97
2009	0,25	252,44	0,25	4,83		67,22	4,72	17,47
2010	0,88	300,75	1,52	12,91		94,13	6,24	16,2
2011	1,31	226,33	4,43	15,17		99,95	0,97	80,74
2012	0,7	217,7	12,93	20,51		43,87	9,08	42,85
2013	0,78	277,87	20,5	15,69		124,85	5,21	54,48
2014	,55	383,99	28,37	14,92	0,21	135,46	1,16	57,05
2015	2,58	408,26	26,81	10,08	0,01	104,9	0,04	3,21
2016	2,6	486,08	32,47	15,64	0,11	68,49	0,03	8,76
2017	5,88	656,2	43,35	13,19	0,17	52,66	1,96	1,11
2018	4,71	692,74	101,43	15,74	0,48	57,3	4,61	1,92

2019	4,74	696,78	90,94	8,06	0,2	59,98	7,35	2,43
------	------	--------	-------	------	-----	-------	------	------

Kaynak: Afganistan'ın Ulusal İstatistik ve Bilgi Kurumu, 2008-2019.

2009-2019 döneminde tekstil ürünlerine bakıldığında, 2009 yılında tekstil ürünlerinin ihracat içindeki payı %19,36 iken, 2019 yılında bu oran %6,89'a gerilemiştir. Tekstil ürünlerinin ihracat içindeki payının gerilemesinin sebebi ise el dokuma halılarına olan talebinin azalmasıdır.

Tablo 2.10'da 2010-2019 döneminde HS koduna göre Afganistan'ın ithalatı yıllık olarak gösterilmektedir. 2010-2019 döneminde en çok yeraltı kaynakları, kimyasal-müttefik endüstriler, plastik, sebze ve gıda ürünleri ithalatı yapılmıştır.

Tablo 2.10: 2010-2019 Döneminde HS Koduna Göre Afganistan'ın İthalatı (Milyon \$)

Yıl	01-05	06—24	25-40	41-43	44-49	50-67	68-83	84-99
2010	71,35	688,11	1219,01	4,61	87,44	248,77	645,93	1839,22
2011	120,33	835,32	1896,76	9,94	82,65	198,81	783,45	2277,74
2012	159,86	1249,05	2602,87	16,95	144,28	360,48	1289,56	2639,91
2013	246,82	1709,6	2808,14	21,64	199,48	406,05	1480,43	2467,44
2014	221,42	1652,15	1772,62	4,99	134,17	615,7	867,9	2195,89
2015	243,55	1456,53	2072,32	6,83	124,86	430,82	691,82	2837,13
2016	190,3	1632,79	1426,23	4,23	142,41	481,45	479,22	2279,68
2017	228,16	2447,21	1367,	17,	209,3	605,92	838,29	1912,51
2018	181,64	2362,03	1586,8	27,	244,09	613,55	927,95	1463,53
2019	195,23	2140,05	2701,45	12,27	256,72	594,01	968,25	1699,35

Kaynak: Afganistan'ın Ulusal İstatistik ve Bilgi Kurumu, 2008-2019.

2010 yılında yeraltı kaynakları, kimyasallar-müttefik endüstriler ve plastik ürünler toplam %25,37'lik pay ile 1,219 milyar dolar ithal edilirken, 2019 yılında %31,53'lik pay ile 2,701 milyar dolara yükselmiştir. Bu rakamın yükselişi, Afganistan'ın ithalat faturasında enerji ürünlerinin büyük yer kaplamasıyla ilişkilidir.

Sebze ve gıda ürünleri 2010 yılında %14,32'lik payı ile 688,1 milyon dolar ithal edilirken, 2019 yılında %24,98'lik pay ile 2,140 milyar dolara yükselmiştir.

Tablo 2.11'de, Afganistan'ın ECO ülkelerine olan ihracatı yıllar itibarıyla gösterilmektedir. Afganistan'ın 2009 yılında ECO ülkelerine olan ihracatı 221,96

milyon dolarken, 2019 yılında bu rakam 350,62 milyon dolara yükselmiştir. Ayrıca, ihracatın büyük bir kısmı Pakistan'a yapılmıştır.

Tablo 2.11: Afganistan'ın 2009-2019 Döneminde ECO Ülkelerine İhracatı (Milyon \$)

Yıl	Azerbaycan	İran	Kazakistan	Kırgızistan	Özbekistan
2009		30,11	0,06	0,04	1,07
2010		36,65	0,1		0,43
2011		26,61	1,63		0,12
2012	0,01	25,19	0,62		2,48
2013		29,29	0,9		6,3
2014	0,07	51,26	5,91		0,52
2.015		27,65	9,11		0,26
2016		22,59	8,67		0,23
2017	0,	15,05	2,85		0,77
2018	0,01	19,58	4,45	0,17	2,29
2019	0,06	15,05	3,2	0,19	2,08
Yıl	Pakistan	Tacikistan	Türkiye	Türkmenistan	
2009	177,16	6,19	5,48	1,84	
2010	171,71	6,49	9,83	8,73	
2.011	201,39	1,73	34,1	7,6	
2.012	121,66	10,65	22,57	2,91	
2013	203,84	8,29	37,03	12,26	
2.014	216,21	10,01	44,54	7,75	
2.015	409,78	5,41	19,2	2,27	
2016	291,78	1,32	11,65	1,54	
2017	345,74	1,2	18,46	1,59	
2018	378,42	4,79	21,78	,98	
2019	298,64	5,08	25,15	1,17	

Kaynak: Ulusal İstatistik ve Bilgi Kurumu, 2008-2019.

Afganistan'ın ECO bölgesinde ihracattaki en büyük ticari ortakları Pakistan, İran ve Türkiye'dir. Bu üç ülke, 2019 yılında Afganistan'ın ECO ülkelerine olan ihracatının %96,64'lük payına sahipken, diğer altı ülke ise %3,36'lık payını oluşturmaktadır.

Tablo 2.12'de Afganistan'ın ECO ülkeleriyle olan ithalatı yıllar itibarıyla gösterilmektedir. Buna göre, Afganistan ECO bölgesinden sürekli ürün ithal etmektedir. Afganistan'ın ECO üyesi ülkelerle ithalatı değerlendirildiğinde, 2019 yılında ECO ülkelerinden toplam 3,882 milyar dolar ürün satın alınmış ve bu Afganistan'ın toplam ithalatının %57,28'ine denk gelmiştir. 2019 yılında Afganistan'ın ECO bölgesinden en çok ithalat gerçekleştirdiği ülkeler sırasıyla, İran %32,13, Pakistan %27,26, Kazakistan %13,26, Özbekistan %11,01, Türkmenistan %10,56, Tacikistan %3,06 Türkiye %2,71, Kırgızistan %0,006 ve Azerbaycan %0,002'lik bir payla olmuştur.

Tablo 2.12: Afganistan 2010-2019 Döneminde ECO Ülkelerinden İthalatı (Milyon \$)

Yıl	Azerbaycan	İran	Kazakistan	Kırgızistan	Özbekistan
2010	5,848	323,911	275,511	0,0	1168,595
2011	53,747	498,586	259,875	0,0	716,028
2012	27,683	986,564	241,715	0,107	759,767
2013	51,034	1595,323	242,893	4,377	639,699
2014	0,176	1317,014	413,068	0,573	690,032
2015	48,367	1779,231	340,565	3,842	372,792
2016	14,783	1346,706	575,686	0,533	354,880
2017	2,308	1259,498	844,70	0,241	592,406
2018	3,248	1264,167	790,754	0,483	553,949
2019	0,095	1247,255	514,608	0,233	427,453
Yıl	Pakistan	Tacikistan	Türkiye	Türkmenistan	
2010	497,704	63,386	91,172	106,712	
2011	883,021	252,190	137,427	268,522	
2012	1917,999	263,992	182,435	612,011	
2013	1770,138	159,947	281,682	664,750	
2014	1384,634	232,564	243,821	369,250	
2015	1380,982	55,393	98,179	768,931	
2016	1285,333	69,929	78,828	352,280	
2017	1226,753	153,099	83,968	390,680	
2018	1086,851	95,767	78,833	385,417	
2019	1058,013	119,073	105,205	409,870	

Kaynak: Ulusal İstatistik ve Bilgi Kurumu, 2009-2019.

Afganistan'ın ECO bölgesinde ithalatta en büyük ticari ortağı Pakistan ve İran'dır. Afganistan son yıllarda Azerbaycan ve Kırgızistan dışında, diğer ECO ülkelerinden önemli ölçüde ithalat yapmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AFGANİSTAN'IN TÜRKİYE İLE DIŞ TİCARET ANALİZİ

Türkiye ve Afganistan, güçlü kültürel ve tarihi bağları nedeniyle her zaman sıcak ilişkiler içinde olmuştur. Örneğin Afganistan, 19 Ağustos 1919'da Amanullah Han'ın önderliğinde bağımsızlığını kazandıktan hemen sonra, Türkiye'nin kendi Kurtuluş Savaşı devam ederken, Türkiye ile diplomatik temaslar kurmuştur. Ayrıca, Afganistan 1 Mart 1923'te Sovyetler Birliği'nden sonra Türkiye Cumhuriyeti'ni tanıyan ikinci ülke olmuştur.

İki devlet arasındaki ilk resmi anlaşma olan Türkiye-Afganistan İttifakı Anlaşması 1 Mart 1921'de Moskova'da imzalanmıştır. Yedi yıl sonra, Mayıs 1928'de Amanullah Han, Mustafa Kemal Atatürk'ün daveti ile Türkiye'yi ziyaret etmiş ve Türkiye ile Afganistan arasında Ebedi Dostluk Antlaşması imzalanmıştır (Doğan, 2011: 367).

Her iki ülkenin kuruluşuna kadar uzanan bu sıcak ilişkiler, günümüze kadar devam etmiştir. 2001 yılında Türkiye, terörle mücadele operasyonları için koşullandırmamak şartıyla 300 askerle Uluslararası Güvenlik Yardım Gücü'nde (ISAF) yer almıştır. İki kez Türkiye, ISAF komutanlık rolünü üstlenmiştir: ISAF komutası ilk olarak, Haziran 2002-Şubat 2003 (ISAF II) ve ikincisi Şubat 2005-Ağustos 2005 arasındadır (ISAF-VII). İlk dönemde sadece 276 personeli olan Türkiye, asker sayısını Haziran 2013'te 1101'e çıkartmıştır.

Türkiye, Afganistan'daki varlığı döneminde yalnızca NATO liderliğindeki Uluslararası Güvenlik Yardım Gücü (ISAF) misyonunun bir parçası olarak değil, aynı zamanda Afgan halkının barışı yeniden tesis etmesine yardımcı olmak için bir "kardeşlik görevi" olarak da görülmekteydi. Elbette Türkiye'nin Afganistan'a bakışı da kendi stratejik çıkarlarına dayanmaktadır. Afganistan istikrarsız olduğu sürece tüm bölge istikrarsız olacak ve Türkiye için bir güvenlik tehdidi oluşturacaktır. Afganistan güvenli ve istikrarlı bir ülke haline geldiğinde, bu bölgede daha geniş bir istikrar sağlayacak ve genel olarak bölge ve özel olarak Türkiye için yeni ekonomik faydalar getirecektir (Kaya, 2013: 23-24).

3.1. TÜRK FİRMALARIN AFGANİSTAN'DAKİ DURUMU VE SORUNLARI

2020 yılında Afganistan'da faaliyet gösteren Türk sermayeli 3 adet firma bulunmaktadır. Söz konusu firmaların yatırım tutarı yaklaşık 184 milyon ABD doları değerindedir. Afganistan'da bulunan Türk yatırımcı firmalar, ağırlıklı olarak inşaat sektöründe faaliyet göstermektedir.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) verilerine göre, Afganistan'dan Türkiye'ye gelen uluslararası doğrudan yatırım bulunmamaktadır. Diğer taraftan, Türkiye'de 342 adet Afganistan sermayesine sahip şirket, makine, deri işleme, ulaştırma-seyahat, eğlence, inşaat, gayrimenkul, mobilya, tarım ve tekstil gibi sektörlerde faaliyet göstermektedir (T.C. Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği Afganistan Ülke Raporu 2020).

Türk firmaların Afganistan'da karşılaştığı sorunlar aşağıdaki gibi sıralanmaktadır.

3.1.1. Güvenlik Tehdidi

Ülke genelinde devam eden güvenlik sorunu vardır. İş insanlarının kaçırılması, Afganistan'a gönderilen malzemelerin nakliyesinde güvenlik açığının olması, sigorta yapma maliyetinin yüksek olmasından kaynaklı ülke genelinde sigorta yapılamaması, Afganistan'a yönelik gerçekleştirilecek yatırımları caydıran önemli sorunların başında gelmektedir.

3.1.2. Nitelikli İş Gücü Sıkıntısı

Afganistan'da yetenekli iş gücü sıkıntısı vardır. Okur yazarlık oranı %50 seviyesinin altındadır. Afganistan Hükümeti ülkede gerçekleştirilecek yatırımlarda Afgan iş gücü ve mühendislerinin kullanılmasını talep etmektedir. Bununla birlikte, nitelikli iş gücü sıkıntısı yaşanması bu talebin karşılanabilmesi hususunda güçlükler sebebiyet vermektedir.

3.1.3. Altyapı ve İletişim Sorunları

Ülkenin büyük şehirlerinde plansız bir şekilde gelişme gözükmektedir. Bu nedenle hava kirliliği, kanalizasyon, su tedariki, atık suların yönetimi gibi pek çok sorunla karşılaşmaktadır. Afganistan'da uzun yıllar süren savaşlar nedeniyle altyapı tahrip olmuştur. Ülkenin en gelişmiş yerleşim yeri ve başkenti Kabil'de dahil belediye hizmetlerinin sunulması hususunda ciddi sorunlar yaşanmaktadır. Ülkede, sokaklar ve caddeler düzenlenmemiş, adres sistemi geliştirilememiştir (T.C. Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği Afganistan Ülke Raporu 2020).

Ülkenin büyük şehirlerinde plansız bir şekilde gelişme gözükmektedir. Bu nedenle hava kirliliği, kanalizasyon, su tedariki, atık suların yönetimi gibi pek çok sorunla karşılaşmaktadır. Afganistan'da uzun yıllar süren savaşlar nedeniyle altyapı tahrip olmuştur. Ülkenin en gelişmiş yerleşim yeri ve başkenti Kabil'de dahil belediye hizmetlerinin sunulması hususunda ciddi sorunlar yaşanmaktadır. Ülkede, sokaklar ve caddeler düzenlenmemiş, adres sistemi geliştirilememiştir (T.C. Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği Afganistan Ülke Raporu 2020).

3.1.4. Bürokrasi ve Yolsuzluk Sorunu

Afganistan'da kanunların uygulanmasında otorite boşluğu ve yetkilerin kullanımında keyfi uygulamalar görülebilmektedir. 2020 yılında Uluslararası Şeffaflık Kurumu (Transparency International) tarafından yapılan Yolsuzluk Algılama Endeksi'nde (Corruption Perceptions Index) Afganistan, 'en kötü' listesindeki 12 ülkeden biri olarak yer almıştır (<https://www.transparency.org/> Erişim tarihi: 28.12.2021).

3.1.5. Bankacılık Sorunu

Ülkedeki bankaların güçlü olmaması sebebiyle, kredi sistemi yaygın olarak kullanılamamaktadır. Kabul Bank'ta 2010 yılında tespit edilen yolsuzluklar, Afganistan'daki bankacılık sisteminin denetim yetersizliğini ve zayıflığını göstermiştir.

Afganistan'da bankacılık sisteminin çok fazla gelişmemiş olması sebebiyle, yurt dışından mal satın almak isteyen Afgan tüccarlar, kimi zamanlar bizzat mal alımı için yurt dışına çıkmakta ve ödemeyi peşin olarak yapmaktadırlar.

3.1.6. Nakliye Sorunu

Türk firmalar, Türkiye'den malzemelerini kara, hava ve aktarmalı olarak deniz yolunu kullanarak getirmektedir. Hava yolu güvenli olmasına rağmen, pahalı olduğundan daha az tercih edilmektedir. Türk firmaları deniz yoluyla malları, İran (Bander Abbas Limanı) veya Pakistan (Karachi Limanı) aracılığıyla Afganistan'a göndermektedir.

3.1.7. Yasal Yapının Karmaşıklığı

Ülkenin yasal yapısı henüz olgunlaşmamış ve özel sektörü koruyan kanunlar ve yasal düzenlemeler tam anlamıyla uygulanmamıştır. Shura (geleneksel hukuk kuralları), dini kurallar ve resmi hukuk sistemi iç içe geçmiştir. Bu durum yatırımcılar açısından karışıklık yaratmaktadır. Türk firmaları, sözlü işlem yapmaktan sakınarak, personel ve firmalarla yaptıkları faaliyetlerde yazılı anlaşmalar uygulamaktadır.

3.1.8. Vize

Afgan iş insanları büyük çoğunluğu ticaret yapacakları ülkeyi ziyaret ederek, ürünleri bizzat seçerek ve ödemeyi elden yaparak gerçekleştirmektedir. Ancak Türkiye, göçmen politikaları doğrultusunda Afganistan'a yönelik sıkı vize rejimi uygulamaktadır (<https://ticaret.gov.tr> Erişim tarihi: 29.12.2021).

3.2. TÜRKİYE'NİN AFGANİSTAN'DAKİ MÜTEAHHİTLİK HİZMETLERİ

Afganistan Yatırım Destek Kurumunda (AISA-Afghanistan Investment Support Agency) 2010 yılı itibarıyla kayıtlı Türk firma sayısı 190 olup, bunların 140 adedi inşaat sektörleri için lisans almıştır. Afganistan'da Türk firmalarının sermaye tutarları 81,5 milyon ABD doları olmuştur. Türkiye yatırım açısından beşinci sırada yer almaktadır. 2002 yılında Türk inşaat firmaları, Afganistan'da proje üstlenmeye

başlamıştır. 2020 yılına kadar Türk müteahhitlik firmaları, 6,6 milyar ABD dolar değerinde 701 proje üstlenmiştir. Türk firmaları, Afganistan’da 2,8 milyar ABD doları (%42,7) askeri tesis inşaatı ve 1,3 milyar ABD doları (%19,5) karayolu projesi üstlenilmiştir (Türkiye Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Afganistan ülke Bülteni, 2020:16).

Türk firmalarının projeleri büyük ölçüde İngiltere, ABD, Kanada ve Almanya gibi donör ülkelerle, uluslararası kuruluşların Afganistan’daki temsilcilerinden almaları sebebiyle üstlenilen proje miktarlarında yıllara göre farklılıklar göstermektedir.

Tablo 3.1: 2002-2010 Döneminde Türk Firmaları Tarafından Afganistan’da Üstlenilen Proje Miktarının Yıllara Göre Dağılımı

Yıl	Proje	Proje Tutarı
2002	7	28.592.402
2003	28	338.708.980
2004	57	467.343.244
2005	56	396.908.427
2006	47	300.618.462
2007	40	280.781.598
2008	47	486.790.193
2009	78	607.516.880
2010	68	397.922.300

Kaynak: Türkiye Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Afganistan ülke Bülteni, 2012:10.

Afganistan’da pek çok Türk inşaat firması bulunmasına rağmen, Türk firmaları çoğunlukla kamu ihalelerine ilgi göstermemektedir. Hatta donör ülkeler veya uluslararası kuruluşlar tarafından projeler finanse edilse dâhi kontrolünü Afganistan hükûmetinin yapacağı işlere, Afganistan bürokrasisi ile uğraşmamak için girmek istememektedir (Türkiye Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Afganistan ülke Bülteni, 2012:10).

Tablo 3.2: Türkiye-Afganistan Arasında Ticaretin Altyapısını Oluşturan Anlaşma ve Protokoller

Anlaşma Adı	İmza Tarihi	Resmi Gazete Tarihi ve Sayısı
Ticaret Anlaşması	10.11.1975	08.02.1976/15493
Ticaret, Ekonomik ve Teknik İşbirliği Anlaşması	11.01.1976	18.05.1976/15591
Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması	02.12.2004	02.06.2005/25833
Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma	10.06.2004	01.04.2005/25773
Gümrük Alanında Karşılıklı İdari İşbirliği ve Yardım Anlaşması	26.04.2005	04.07.2011/27984
Türkiye-Afganistan-Pakistan Ekonomik ve Ticari İşbirliği Mutabakat Zaptı	12.12.2012	12.04.2013/28616
Türkiye-Afganistan II. Dönem KEK Toplantısı Mutabakat Zaptı	11.05.2018	22.09.2018/30543

Kaynak: <https://ticaret.gov.tr>.

Türkiye ile Afganistan arasında ticari ve ekonomik ilişkilerin temelini oluşturan ticaret, teknik işbirliği ve ekonomik, yatırımların karşılıklı teşviki ve korunması, gümrük işbirliği, uluslararası karayolu taşımacılığı anlaşmaları imzalanmış ve yürürlüğe girmiştir (<https://ticaret.gov.tr>, Erişim Tarihi: 29.12.2021).

3.3. AFGANİSTAN'IN TÜRKİYE İLE DIŞ TİCARET ANALİZİ

Türkiye ile Afganistan arasındaki ticari ilişkiler son on yılda gelişmeye başlamıştır. Afganistan, 2019 yılında Türkiye ile dış ticaretinde 25,1 milyon dolar ihracat, 66,03 milyon dolar ithalat gerçekleştirmiştir. İki ülke arasındaki ticaret hacmi 91,13 milyon seviyesinde gerçekleşmiş ve Afganistan 40,93 milyon dolar dış ticaret açığı vermiştir.

Afganistan'ın, Türkiye'ye 2019 yılında ihracatı, hayvansal ve hayvansal ürünler (%3,77); sebze ürünleri ve gıda maddeleri (%88,2); mineral ürünler, kimyasallar ve müttelik endüstriler ve plastikler / kauçuklar (%1,04); ham postlar deriler ve kürkler (%3,70); tekstil ürünleri (%3,27); makine, elektrik ürünleri , toplu taşıma ve çeşitli ürünler (%0,02) şeklindedir.

Tablo 3.3: 2008-2019 Döneminde HS Koduna Göre Afganistan'ın Türkiye' ye İhracatı (Milyon USD)

	01-05	06-24	25-40	41-43	44-49	50-67	68-83	84-99	Toplam
1/4 2009	0	639		0		179	0	22	839
2/4 2009	95	1.406		35				471	2.008
3/4 2009		1.486		1		21			1.507
4/4 2009		899		188				38	1.125
1/4 2010	0	815	0	429	0	140	0	25	1.408
2/4 2010	319	1.030		129		592			2.071
3/4 2010	11	1.112		241		484		22	1.871
4/4 2010		4.196		96		167		20	4.479
1/4 2011	0	6.792	0	372	0	23.648	0	20	30.833
2/4 2011		2.104		146		70		1.417	3.737
3/4 2011	6	1.099		137		617			1.859
4/4 2011		1.296	12	354		484		1	2.147
1/4 2012	16	3.203	0	279	0	216	0	1	3.713
2/4 2012		2.089	62	1		1.047			3.200
3/4 2012		5.879		31		1.095		24	7.029
4/4 2012		8.232		1		357		38	8.629
1/4 2013		8.703	132	0	0	813	0	2	9.650
2/4 2013		7.505	105			654		45	8.308
3/4 2013		8.666	24			446		296	9.432
4/4 2013	4	4.889				1.641		3.101	9.636
1/4 2014	6	6.268	10	0	0	1.696	0		7.981
2/4 2014	59	5.134				3.551		0	8.745
3/4 2014	22	7.861		16		1.147			9.046
4/4 2014	114	17.277		270		1.107			18.767
1/4 2015	98	3.220	0	0	0	474	0	34	3.826
2/4 2015	67	3.683				434			4.185
3/4 2015	36	7.644	81	54		1.403		146	9.364
4/4 2015	411	1.193	2	142		76			1.824
1/4 2016	338	1.224	7	131	0	676	0	10	2.386
2/4 2016	9	2.553	13	106		641		13	3.334
3/4 2016	188	1.242		685		69		2	2.185

4/4 2016	248	2.977		480		38			3.743
1/4 2017	277	1.704	0	481	0	422	0		2.884
2/4 2017	380	1.087	9	528		131	0	0	2.136
3/4 2017	402	6.366	1	550		80		52	7.452
4/4 2017	287	4.159	9	1.529		2		6	5.993
1/4 2018	182	3.015	18	2.002		456			5.672
2/4 2018	226	3.902	23	2.034		234	7		6.426
3/4 2018	336	1.087	2	558		219		0	2.201
4/4 2018	355	4.031	8	2.245		68		1	6.708
1/4 2019	342	5.341	62	240		184		3	6.172
2/4 2019	186	4.251	38	167		232		1	4.874
3/4 2019	226	4.193	84	153		266			4.924
4/4 2019	192	8.361	77	372		139			9.141

Note: Uyumlaştırılmış Sistem Koduna ait bölümler şunlardır: 01-05 Hayvansal ve Hayvansal Ürünler, 06-24 Sebze ve Gıda Ürünleri, 25-40 Yeraltı Kaynakları, Kimyasal-Müttefik Endüstriler ve Plastik ürünlerinin, 41-43 Ham Postlar, Deriler ve Kürkleri, 44-49 Ahşap ve Ahşap Ürünleri, 50-67 Tekstil Ürünleri, 68-83 Ayakkabı, Taş, Cam ve Metaller, 84-99 Makine, Elektrik Ürünleri ve Çeşitli Ürünler.

Kaynak: Afganistan'ın Ulusal İstatistik ve Bilgi Kurumu, 2008-2019.

Tablo 3.3'te Afganistan'ın Türkiye'ye HS koduna göre ihracatı açıklanmaktadır. Dış ticaret verilerine bakıldığında, Afganistan Türkiye'ye en fazla sebze ürünleri ve gıda maddeleri ihraç etmiştir. Afganistan 2019 yılında 22,146 milyon dolarlık sebze ürünleri ve gıda maddeleri Türkiye'ye ihraç etmiştir. Ardından 945 bin dolar hayvansal, hayvansal ürünler, 931 bin dolar ham postlar, deriler ve kürkleri ve 821 bin dolar tekstil ürünü ihracatı gerçekleştirmiştir.

Tablo 3.4'te Afganistan'ın Türkiye'ye HS koduna göre ithalatı açıklanmaktadır. Afganistan'ın 2019 yılında Türkiye'den ithalatı; hayvansal ve hayvansal ürünler (%3,54); sebze ürünleri ve gıda maddeleri (%17,66); mineral ürünler, kimyasallar ve müttefik endüstriler ve plastikler / kauçuklar (%11,59); ham postlar deriler ve kürkleri (%0,06); ahşap ve ahşap ürünleri (%6,84); tekstil (%5,40); ayakkabı, başlık, taş, cam ve metaller (%14,20); makine, elektrik ürünleri, toplu taşıma ve çeşitli ürünler (%40,70) şeklindedir.

Tablo 3.4: 2008-2019 Döneminde HS Koduna Göre Afganistan'ın Türkiye' den İthalatı (Milyon\$)

	01-05	06-24	25-40	41-43	44-49	50-67	68-83	84-99	Toplam
1/4 2009	0	2.598	1.291	1	5	184	1.130	7.961	13.169
2/4 2009		730	82		7	162	225	7.094	8.300
3/4 2009		319	444		6	715	2.965	19.540	23.989
4/4 2009		649	2.037			1.094	618	11.880	16.278
1/4 2010	70	904	712	0	8	1.056	1.636	18.211	22.597
2/4 2010		1.440	2.084		1	841	1.425	25.147	30.938
3/4 2010	33	1.504	869		2	2.228	662	12.638	17.937
4/4 2011	120	1.892	977			1.680	1.358	13.674	19.700
1/4 2011	244	2.815	3.473	0	85	1.435	1.475	30.593	40.120
2/4 2011	81	3.225	1.271	15	4	1.308	2.016	21.949	29.870
3/4 2011	319	2.881	414		58	1.642	2.100	17.345	24.759
4/4 2011	48	2.891	1.477	43	260	1.152	2.469	34.339	42.679
1/4 2012	294	3.725	1.512	65	319	815	4.399	29.775	40.903
2/4 2012	2.440	5.787	2.144		224	1.632	16.099	39.285	67.611
3/4 2012	1.799	5.177	6.041		48	3.905	4.736	14.745	36.451
4/4 2012	804	6.576	4.199	120	211	863	6.780	17.916	37.470
1/4 2013	7.091	6.851	3.751	0	642	1.323	6.043	36.001	61.703
2/4 2013	10.817	5.070	5.613		1.363	2.142	15.336	22.072	62.414
3/4 2013	1.263	15.237	3.717	99	1.326	1.343	13.215	16.311	52.512
4/4 2013	2.437	10.765	13.490	66	773	5.185	21.759	50.578	105.054
1/4 2014	4.207	14.895	18.416	0	2.988	11.00	16.468	41.826	109.803
2/4 2014	2.524	4.276	6.240		3.964	7.186	13.741	42.601	80.532
3/4 2014	156	2.771	1.694	2	194	928	2.616	13.941	22.300
4/4 2014	59	3.763	822		42	351	1.706	24.442	31.186
1/4 2015	85	2.780	1.963	0	42	587	2.151	23.981	31.589
2/4 2015	48	2.866	1.055		181	314	2.666	19.046	26.175
3/4 2015	48	1.224	1.749		684	1.327	3.222	14.718	22.973
4/4 2015		1.196	1.194	31	479	634	4.653	9.255	17.442
1/4 2015	134	1.801	1.311	0	285	646	1.805	13.228	19.209
2/4 2016	186	1.708	443	7	493	294	1.480	10.847	15.458
3/4 2016	268	3.268	2.211	10	415	1.446	2.291	9.512	19.422
4/4 2016	464	5.063	3.201		659	2.291	3.388	9.674	24.739
1/4 2017	185	3.077	1.854	0	636	1.035	2.537	9.377	18.701
2/4 2017	295	3.599	1.507	19	882	1.363	3.303	9.845	20.811

3/4 2017	1.127	2.436	2.388	19	801	960	3.539	7.577	18.847
4/4 2017	3.447	3.234	3.193	29	893	1.125	5.801	7.887	25.610
1/4 2018	982	2.233	3.893	28	1.017	788	1.629	8.678	19.249
2/4 2018	203	2.439	2.268	33	776	973	2.552	4.927	14.171
3/4 2018	972	5.970	4.990	132	633	241	934	1.789	15.658
4/4 2018	643	2.900	2.569	22	1.211	1.118	8.576	12.729	29.769
1/4 2019	561	4.442	1.377	10	1.154	943	1.529	9.108	19.123
2/4 2019	604	3.576	2.516	8	1.106	880	1.709	6.487	16.886
3/4 2019	482	1.771	1.319	15	1.160	794	1.556	5.054	12.152
4/4 2019	688	1.876	2.440	9	1.097	947	4.583	6.230	17.871

Kaynak: Afganistan'ın Ulusal İstatistik ve Bilgi Kurumu, 2009-2019.

Dış ticaret verilerine bakıldığında, Afganistan Türkiye'ye en fazla makine, elektrik ürünleri, toplu taşıma ve çeşitli ürünler ithal yapmıştır.

Afganistan, 2019 yılında 26,879 milyon dolarlık makine, elektrik ürünleri, toplu taşıma ve çeşitli ürünleri Türkiye'den ithal etmiştir. Ardından 11,664 milyon dolar sebze ürünleri ve gıda maddeleri, 9,377 milyon ayakkabı, başlık, taş, cam ve metaller ve 7,653 milyon dolar mineral ürünler, kimyasallar ve müttefik endüstriler ve plastikler ithal edilmiştir.

3.4. UYGULAMA

Çalışmanın amacı, Afganistan'ın dış ticaretini incelemek ve Türkiye ile olan dış ticaretini analiz etmektir. Bu çalışmada, zaman serisi analizi yapılmıştır. Kullanılan veriler, 2009 -2019 yılı arasını kapsamakta olup, Afganistan'ın Ulusal İstatistik ve Bilgi Kurumu'ndan alınmıştır. Analiz yaparken çeyrek veriler kullanılmıştır. Çalışmada Uyumlaştırılmış Kodlama Sistemi (Harmonized System Codes) kullanılmıştır.

Afganistan ve Türkiye arasındaki dış ticaret analizinin yapıldığı bu çalışmada, Afganistan'ın Türkiye'ye yaptığı sebze ve gıda ürünlerinin ihracatı ile Türkiye'nin Afganistan'a yaptığı makine, elektrik ürünleri, ayakkabı, taş, cam, metaller ve çeşitli ürünlerin ihracatı, 2009-2019 yıllarını kapsayan dönemin çeyreklik verileri şeklinde ele alınmıştır.

3.4.1 Birim Kök Testi

Zaman serisi ile yapılan analizlerde öncelikli olarak durağanlık unsuruna dikkat edilmesi gerekir (Tarı, 2005: 393). Çalışmada Değişkenlere ilişkin söz konusu serilerin durağanlık derecelerini belirlemek için, Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi, E-Views 12 paket programı aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. ADF-t istatistiği mutlak değeri, MacKinnon kritik değerinden büyükse serinin durağan olduğu, ADF-t istatistiği mutlak değeri, MacKinnon kritik değerinden küçükse serinin durağan olmadığı sonucuna varılır. Serilerin durağan olmadığı durumda, serinin durağanlığı sağlanıncaya kadar serinin farkı alınmalıdır (Karaca, 2003: 249).

Çalışmanın 2009-2019 döneminde Afganistan'ın Türkiye'ye sebze ve gıda ürünlerinin (AFG) ihracat verileri, Türkiye'nin Afganistan'a makine, elektrik ve çeşitli ürünlerinin (TÜR) ihracat verileri ve Türkiye'nin ayakkabı, taş, cam ve metal maddelerinin (TÜR1) ihracat verileri arasında VAR (Vektör Otoregresyon) analizi yapmak için değişkenlerin aynı seviyede durağan olması gerekmektedir.

Tablo 3.5: ADF Birim Kök Testi

Seviye	Değişkenler	Sabit Terimli	Olasılık	Sabit Terim ve Trendli	Olasılık	Sabit Terimsiz ve Trendiz	Olasılık
		t istatistiği		t istatistiği		t istatistiği	
DÜZEY DEĞER	AFG	-4.049335	0.0029*	-4.074753	0.0133**	-0.612058	0.4461
	TÜR	-3.318354	0.0201**	-4.034348	0.0147**	-0.847067	0.3429
	TÜR 1	-3.017914	0.0411**	-2.985989	0.1478	-2.063680	0.0388**
BİRİNCİ FARK	D(AFG)	-7.957930	0.0000*	-7.845916	0.0000*	-8.022575	0.0000*
	D(TÜR)	-7.844298	0.0000*	-7.870543	0.0000*	-7.938979	0.0000*
	D(TÜR1)	-9.051300	0.0000*	-8.970049	0.0000*	-9.160096	0.0000*
KRİTİK DEĞERLER							
1%		-3.492		-4.046		-2.586	
5%		-2.888		-3.452		-1.943	
10%		-2.581		-3.151		-1.614	
Not1: ADF Testi kritik değerleri %1, %5 ve %10 anlam düzeyindeki MacKinnon (1996) kritik değerlerini ifade etmektedir.							

*%1 Anlamlılık Seviyesi, **%5 Anlamlılık Seviyesi, ***%10 Anlamlılık Seviyesi

Tablo 3.5'te sabit terimli, sabit terim ve trendli ve sabit terimsiz ve trendsiz modeller için ADF test sonuçları gösterilmektedir.

Aşağıda ADF birim kök testlerine ait hipotezler yer almaktadır:

H_0 : Seri durağan değildir (birim kök vardır).

H_1 : Seri durağandır (birim kök yoktur).

Tablo 3.5'te görüldüğü üzere, AFG düzey değerleri %1, %5 ve %10 anlam düzeylerinde sabit terimsiz ve trendsiz modelde birim kök içerdiği ve durağan olmadığı görülürken, serinin sabit terimli %1 anlam düzeyinde durağan olduğu ve sabit terim ve trendli modellerinde %5'te anlam düzeyinde durağan olduğu görülmektedir. AFG serisinin birinci fark değerleri $D(\text{AFG})$ incelendiğinde ise hem sabit terimli hem sabit terim ve trendli, hem de sabit terimsiz ve trendsiz modellerinde % 1 anlam düzeyinde durağan olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3.5'e göre, TÜR düzey değerleri % 1, % 5 ve % 10 anlam düzeylerinde sabit terimsiz ve trendsiz modelde birim kök içerdiği ve durağanlığın sağlanmadığı fakat serinin sabit terimli ve sabit terim ve trendli modellerinde % 5 anlam düzeyinde durağan olduğu görülmektedir. TÜR serisinin birinci farklı değerleri $D(\text{TÜR})$ incelendiğinde ise hem sabit terimli hem sabit terim ve trendli hem de sabit terimsiz ve trendsiz modellerinde %1 anlam düzeyinde durağan olduğu görülmektedir.

Benzer şekilde, TÜR1 serisi düzey değerleri sabit terimli ve sabit terimsiz ve trendsiz %5 anlam düzeyinde durağan olduğu ve sabit terim ve trendli modelde birim kök içerdiği ve durağan olmadığı görülmektedir. TÜR1 serisinin birincil farklı değerleri $D(\text{TÜR1})$ incelendiğinde ise hem sabit terimli hem sabit terim ve trendli, hem de sabit terimsiz ve trendsiz modellerinde % 1 anlam düzeyinde durağan olduğu tespit edilmiştir.

3.4.2 VAR Analizi

VAR modeli Sims (1980) tarafından geliştirilmiştir. VAR modelinde içsel ve dışsal değişken ayrımı yapılmaksızın bütün değişkenler içsel değişken sayılır.

Sims geliştirdiği VAR modelinde bütün değişkenler içsel olarak kabul edilmektedir. Y ve X gibi iki değişken için basit bir VAR modeli,

$$Y_t = a_{1+} \sum_{i=1}^p \beta_{1i} Y_{t-i} + \sum_{i=1}^p \beta_{2i} X_{t-i} + u_{1t} \quad (1)$$

$$X_t = \theta_{1+} \sum_{i=1}^p \lambda_{1i} Y_{t-i} + \sum_{i=1}^p \lambda_{2i} X_{t-i} + u_{2t} \quad (2)$$

şeklinde ifade edilir.

Modele ilişkin 1 ve 2 No'lu denklemlerde görüldüğü üzere, u_{1t} ve u_{2t} hata terimleri ve p gecikme uzunluğunu ifade etmektedir. VAR modelinde denklemlerin sağ tarafında, değişkenlerin kendi gecikmeli değerleri yer almaktadır. VAR modellerinde yapısal model üzerinde herhangi bir kısıtlama olmaksızın tüm değişkenler içsel olarak kabul edilmektedir (Tarı, 2005: 433-434).

VAR analizi yapmadan önce model için uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. Bu amaçla, aşağıdaki Tablo 3.6'da ilk olarak Afganistan'ın sebze ve gıda ürünleri (AFG) ihracatı ile Türkiye'nin makine, elektrik ürünleri ve çeşitli (TÜR) ihracatı arasında uygun gecikme uzunluğu belirlenmiştir.

Tablo 3.6: VAR Testi İçin Gecikmenin Belirlenmesi (AFG ve TÜR)

Lag	LagL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-1363.734	NA	1.55e+27	68.28669	68.37113	68.31722
1	-1352.202	21.33476*	1.07e+27*	67.91008*	68.16341*	68.00167*
2	-1348.240	6.931899	1.07e+27	67.91202	68.33424	68.06468
3	-1344.344	6.429471	1.08e+27	67.91719	68.50830	68.13091
4	-1340.547	5.885360	1.10e+27	67.92734	68.68733	68.20213

LR: sequential modified LR test statistic / Sıralı Değiştirilmiş LR Test İstatistiği

FPE: Final prediction error / Son Tahmin Hatası

AIC: Akaike information criterion / Akaike Bilgi Kriteri

SC: Schwarz information criterion / Schwarz Bilgi Kriteri

HQ: Hannan-Quinn information criterion / Hannan-Quinn Bilgi Kriteri

Tablo 3.6'da LR, FPE, AIC, SC ve HQ bilgi kriterlerine göre, VAR testi için uygun gecikme sayısı 1 olarak bulunmuştur.

Tablo 3.7’de Afganistan’ın sebze ve gıda ürünleri (AFG) ihracatı ile Türkiye’nin ayakkabı, taş, cam ve metaller (TÜR1) ihracatı arasında VAR testi için uygun gecikme belirlenmiştir.

Tablo 3.7: VAR Testi İçin Gecikmenin Belirlenmesi (AFG ve TÜR1)

Lag	LagL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-1329.951	NA	2.87e+26	66.59755	66.68199	66.62808
1	-1314.869	27.90243	1.65e+26	66.04343	66.29676*	66.13502*
2	-1311.778	5.408135	1.73e+26	66.08891	66.51113	66.24157
3	-1305.421	10.48877*	1.55e+26	65.97107	66.56218	66.18479
4	-1300.945	6.938138	1.52e+26*	65.94726*	66.70725	66.22205

LR: sequential modified LR test statistic / Sıralı Değiştirilmiş LR Test İstatistiği

FPE: Final prediction error / Son Tahmin Hatası

AIC: Akaike information criterion / Akaike Bilgi Kriteri

SC: Schwarz information criterion / Schwarz Bilgi Kriteri

HQ: Hannan-Quinn information criterion / Hannan-Quinn Bilgi Kriteri

Tablo 3.7’de SC ve HQ bilgi kriterlerine göre VAR testi için uygun gecikme sayısı 1, LR değerine göre VAR testi için uygun gecikme sayısı 3, FPE ve AIC VAR testi için uygun gecikme sayısı 4 olarak belirlenmiştir.

Afganistan’ın sebze ve gıda ürünleri (AFG) ihracatı ile Türkiye’nin makine, elektrik ve çeşitli ürünlerinin (TÜR) ihracatı için Schwarz Bilgi Kriteri çerçevesinde gecikme uzunluğu 1 olarak bulunmuştur. Tablo 3.8’de uygun gecikmenin belirlenmesinden sonra sırasıyla ilk olarak AFG ve TÜR arasında VAR analizi yapılmıştır.

Tablo 3.8: VAR Analizi (AFG-TÜR)

	AFG	TUR
AFG (-1)	0.401280***	0.604074
	(0.14880)	(0.47223)
	[2.69672]	[1.27918]
TÜR (-1)	0.022526	0.531565***
	(0.04150)	(0.13170)
	[0.54279]	[4.03610]
C	2166852**	5869492*

	(943826.)	(2995283)
	[2.29582]	[1.95958]
R ²	0.180935	0.353055
Not: *** %1, ** %5, * %10 anlamlılıkları göstermektedir. Gecikme uzunluğu 1 olarak belirlenmiştir. () standart hatayı, [] t-istatistik değeri ifade etmektedir.		

VAR analizi sonucuna göre, bir önceki dönem AFG kendi değeri üzerinde 0,40 düzeyinde etkiye sahiptir. Aynı zamanda bir önceki dönem AFG, TÜR üzerinde 0,60 birimlik etki yaratmaktadır. TÜR ise bir önceki dönem kendi değeri üzerinde 0,53'lik oranda pozitif etkiye sahiptir. Aynı anda bir önceki dönemki TÜR, AFG üzerinde 0,02 düzeyinde pozitif etkiye sahiptir.

Afganistan'ın sebze ürünleri ve gıda maddeleri (AFG) ihracatı ile Türkiye'nin ayakkabı, taş, cam ve metaller (TÜR1) için de Schwarz Bilgi Kriteri çerçevesinde gecikme uzunluğu 1 olarak bulunmuştur. Tablo 3.9'da uygun gecikmenin belirlenmesinden sonra AFG ve TÜR1 arasında VAR analizi yapılmıştır.

Tablo 3.9: VAR Analizi (AFG-TÜR1)

	AFG	TÜR1
AFG(-1)	0.352969**	0.295917
	(0.14503)	(0.19130)
	[2.43380]	[1.54685]
TÜR1 (-1)	0.159084*	0.591036***
	(0.09189)	(0.12121)
	[1.73119]	[4.87599]
C	2033265***	767353.0
	(759925.)	(1002397)
	[2.67561]	[0.76552]
R ²	0.232414	0.449767
Not: *** %1, ** %5, * %10 düzeyinde anlamlılıkları göstermektedir. Gecikme uzunluğu 1 olarak belirlenmiştir. () standart hatayı, [] t-istatistik değeri ifade etmektedir.		

VAR analizi sonucuna göre bir önceki dönem AFG kendisi üzerinde 0,35 düzeyinde etkiye sahiptir. Aynı zamanda bir önceki dönem AFG, TÜR1 üzerinde 0,30 oranında bir etki yaratmaktadır.

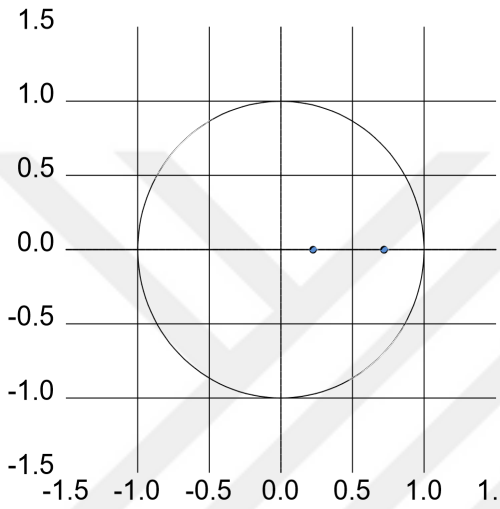
TÜR1 ise bir önceki dönem kendi üzerinde 0,59 birimlik etkiye sahiptir. Aynı anda bir önceki dönemde TÜR1, AFG üzerinde 0,16 düzeyinde bir etki yaratmaktadır.

VAR modeli parametrelerinin doğrudan yorumu pek anlamlı olmamaktadır. Bu yüzden Etki-Tepki ve Varyans Ayrıştırması analizi yapılarak sonuçlar çıkarılmaya çalışılır.

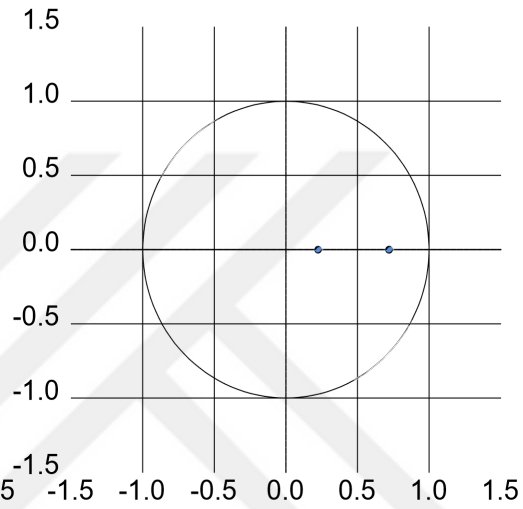
Grafik 3.1’de görüldüğü üzere karakteristik köklerin tamamı birim daire içerisinde. Bu sebeple VAR modeli kararlıdır ve durağanlık koşullarını yerine getirmektedir.

Grafik 3.1: VAR Modeli Karakteristik Köklerinin Birim Daire Görünüm

AR AFG-TÜR

AR AFG-TÜR1

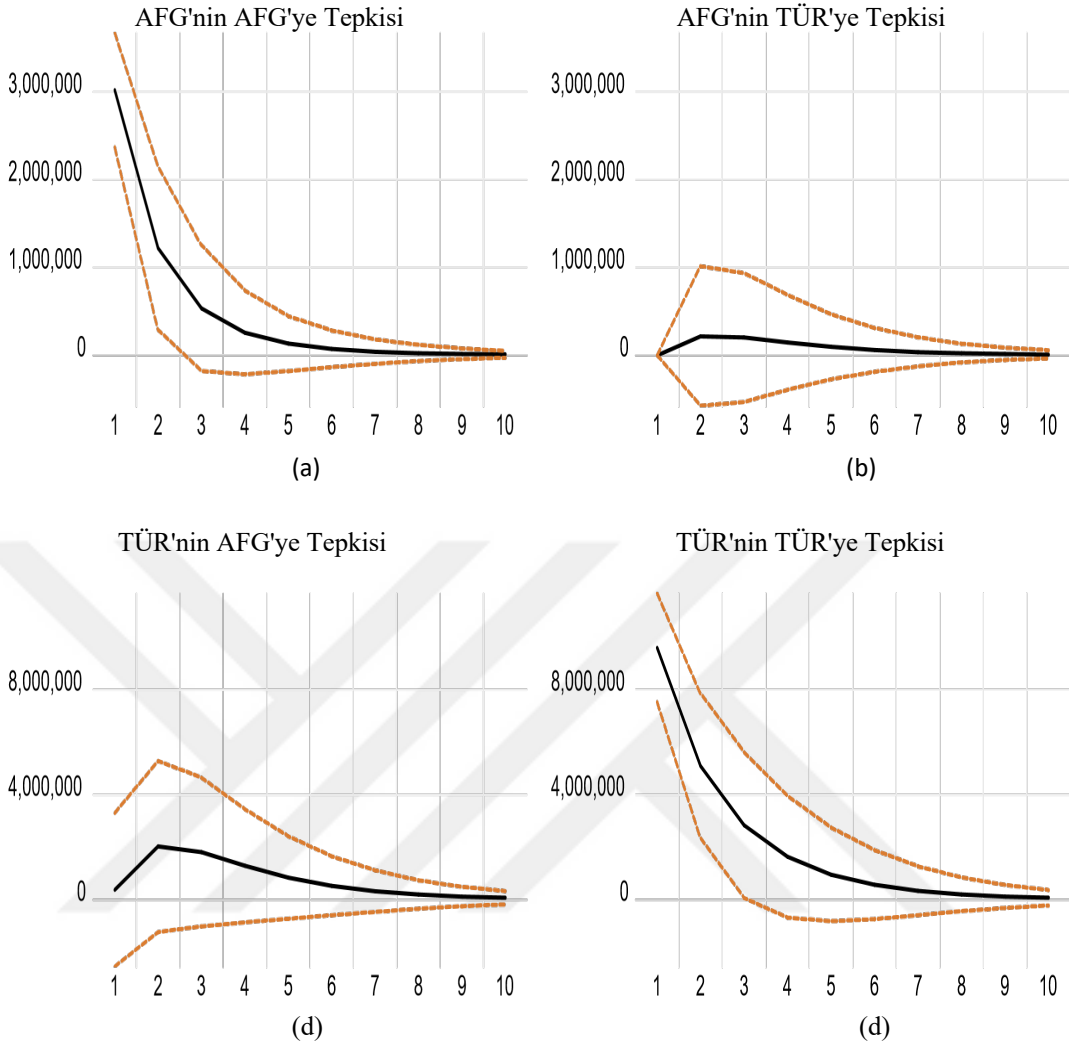

3.4.3. Etki Tepki Analizi

VAR modeli, ekonomi modellerinde kullanılan değişkenlerin, içselliklerinin ve dışsallıklarının bilinmediği durumlarda kullanılmaktadır. Bu yüzden, VAR modeli değerlendirilirken, varyans ayrıştırma ve etki tepki analizleri yapılmaktadır (Sevüktekin, M., & Çınar, M, 2017: 523).

Analiz kapsamına, Afganistan’ın sebze ve gıda ürünlerinin (AFG) ihracatı ile Türkiye’nin makine, elektrik ve çeşitli ürünlerinin (TÜR) ihracatına dair etki-tepki fonksiyonu Grafik 3.2’de verilmiştir. Grafik 3.2 incelendiğinde (a) panelinde AFG’nin AFG’ye verdiği tepki gösterilmektedir. Buna göre, AFG’ye bir şok verildiğinde meydana gelecek rassal şok AFG üzerinde pozitif etki yaratmaktadır. Bu etki, ilk dönem yüksek iken zamanla azaldığı görülmektedir.

Grafik 3.2: Etki-Tepki Analizi (AFG-TÜR)

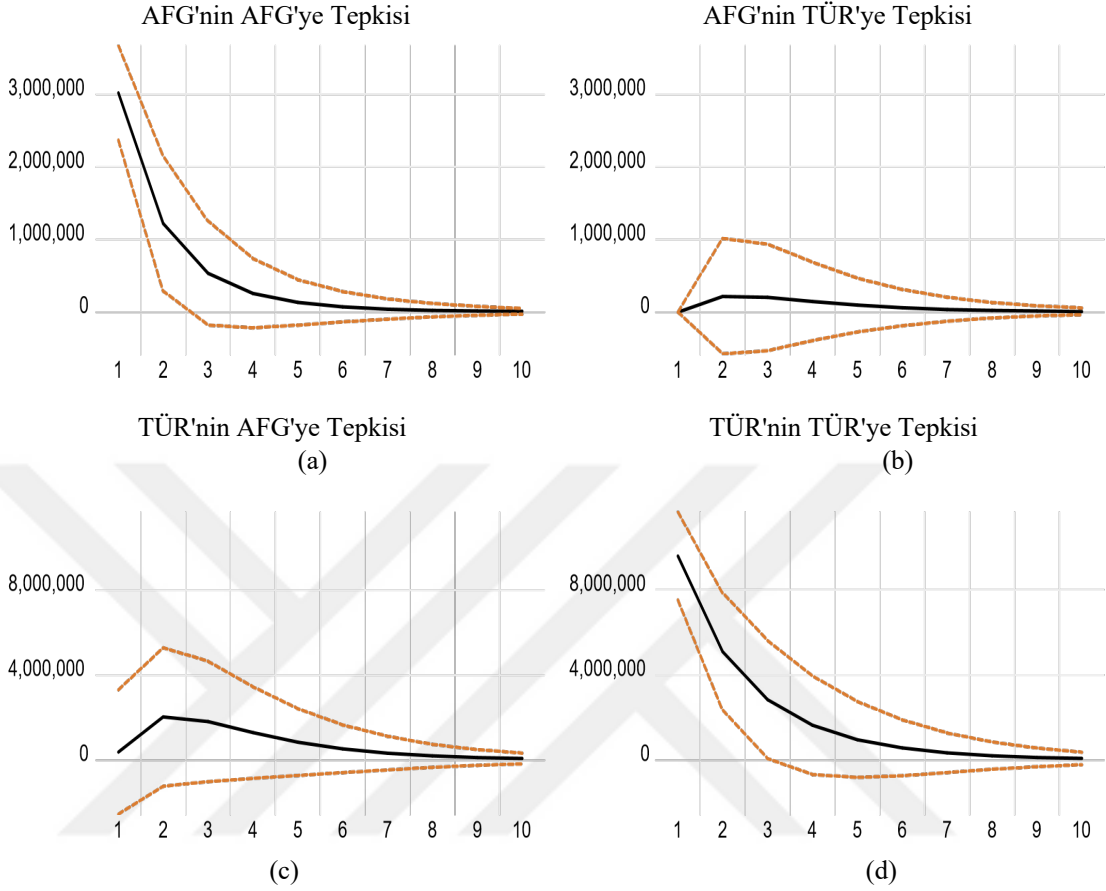

Grafik 3.2 incelendiğinde (b) panelinde AFG'nin TÜR'e verdiği tepki gösterilmektedir. Buna göre, AFG'ye bir şok verildiğinde meydana gelecek rassal şok TÜR üzerindeki tepkisi ilk dönemde sıfır, daha sonra pozitif ve ikinci dönemden sonra ise azalmaktadır. Grafik 3.2 incelendiğinde (c) panelinde TÜR'ün AFG'ye verdiği tepki gösterilmektedir. Buna göre, etkinin ikinci döneme kadar pozitif olduğu görülürken, daha sonra etkinin azalma eğilimine girdiği analiz edilmektedir. Grafik 3.2 incelendiğinde (d) panelinde ise TÜR'ün TÜR'e verdiği tepki gösterilmektedir. Buna göre, etki ilk dönemde pozitif iken, daha sonra Azalmaktadır.

Afganistan'ın sebze ve gıda ürünleri (AFG) ihracatı ile Türkiye'nin ayakkabı, taş, cam ve metaller (TÜR1) İhracatına ait etki-tepki fonksiyonu Grafik 3.3'te verilmiştir. Grafik 3.3 incelendiğinde (a) panelinde AFG'nin kendisine verdiği tepki gösterilmektedir. Buna göre (a) panelinde AFG'ye bir şok verildiğinde meydana gelecek

rassal şok kendisi üzerinde pozitif bir etkisi yaratmaktadır. Bu etki ilk dönem yüksek iken zamanla azaldığı görülmüştür.

Grafik 3.3: Etki-Tepki Analizi (AFG-TÜR1)

Grafik 3.3 incelendiğinde (b) panelinde ise AFG'nin TÜR1'e tepkisi sunulmuştur. Buna göre (b) panelinde AFG'ye bir şok verildiğinde meydana gelecek rassal şok TÜR1 üzerinde ilk dönemde sıfır, daha sonra pozitif ve ikinci dönemden sonra azaldığı görülmektedir. Grafik 3.3 incelendiğinde (c) panelinde TÜR1'in AFG'ye verdiği tepki gösterilmektedir. Buna göre, etki ikinci döneme kadar pozitif olmakta, daha sonra azalmaktadır. Grafik 3.3'teki (d) panelinde ise TÜR1'in kendisine verdiği tepki gösterilmektedir. Buna göre, etki ilk dönemde pozitif iken, daha sonra azaldığı sonucuna ulaşılmıştır.

3.4.4. Varyans Ayrıştırması

Tablo 3.10'da ilk olarak Afganistan'ın sebze ve gıda ürünleri (AFG) ihracatının varyans ayrıştırma sonuçları verilmektedir. Birinci dönemde, AFG'nın standart sapmasında meydana gelen değişimin %100 kendisinden kaynaklanmaktadır. İkinci dönemde, kendi varyansının %99.6'sını açıklarken, %0.4'ü TÜR tarafından

açıklanmaktadır. Onuncu dönem sonunda ise, AFG'nin Standart sapmasındaki değişimlerin %98,9'u kendisi tarafından açıklanırken, %1.1'i TÜR tarafından açıklandığı görülmektedir.

Tablo 3.10: Varyans Ayrıştırması bulguları (AFG-TÜR)

Dönem	AFG'in ayrıştırması			TÜR'in ayrıştırması		
	S.E.	AFG	TÜR	S.E.	AFG	TÜR
1	3023042	100.0000	0.000000	9593783.	0.150890	99.84911
2	3267634.	99.56327	0.436733	11050162	3.469455	96.53055
3	3317385.	99.20754	0.792464	11552380	5.639677	94.36032
4	3330385.	99.02470	0.975303	11737797	6.666678	93.33332
5	3334337.	98.94611	1.053895	11806392	7.094573	92.90543
6	3335640.	98.91505	1.084949	11831564	7.261750	92.73825
7	3336088.	98.90330	1.096705	11840736	7.324788	92.67521
8	3336246.	98.89895	1.101055	11844062	7.348085	92.65191
9	3336302.	98.89736	1.102645	11845264	7.356597	92.64340
10	3336322	98.89678	1.103222	11845698	7.359687	92.64031

Tablo 3.10'da ikinci olarak Türkiye'nin makine, elektrik ve çeşitli ürün (TÜR) ihracatının varyans ayrıştırma sonuçlarına yer verilmektedir. Birinci dönemde, TÜR'ün standart sapmasında meydana gelen değişimin %99,8'i kendisi tarafından açıklanırken, 0,2'si AFG tarafından açıklanmaktadır. İkinci dönem incelendiğinde, yaklaşık TÜR kendisinden kaynaklı şokların %96,5'ini açıklama gücüne sahipken, AFG ise şokların %3,5'ini açıklamaktadır. Onuncu dönem sonu itibariyle, TÜR'ün standart sapmasındaki değişim yaklaşık %92,6'si kendisinden ve %7,4'ü AFG'den kaynaklanmaktadır.

Tablo 3.11'de ilk olarak Afganistan'ın sebze ve gıda ürünleri (AFG) ihracatının varyans ayrıştırma sonuçları verilmektedir. Birinci dönemde, AFG'ün standart sapmasında meydana gelen değişimin %100'ü Kendisi tarafından açıklanmaktadır. İkinci dönemde, yaklaşık AFG oluşan şokların %96,2'sini kendisi açıklarken, TÜR1 ise %3,78'ini açıkladığı görülmektedir. Son dönemde incelendiğinde, AFG'nin standart sapmasındaki Değişimin %89,8'i kendisi tarafından açıklanırken, TÜR1 ise şokların %10,2'sini açıklamaktadır.

Tablo 3.11'de ikinci olarak Türkiye'nin ayakkabı, taş, cam ve metal (TÜR1) ihracatının varyans ayrıştırma sonuçları verilmektedir. Birinci dönemde, TÜR1'in standart sapmasında meydana gelen değişimin %99,8'i Kendisi tarafından

açıklanırken, AFG şokların %0,2'sini açıklamaktadır. İkinci dönem incelendiğinde ise şokların %97'si TÜR1'den %3'ü AFG'den kaynaklandığı görülmektedir. Onuncu dönem sonu itibariyle, TÜR1'in standart sapmasındaki değişim yaklaşık %92,9'u kendisinden ve %7,1'i AFG'den kaynaklanmaktadır.

Tablo 3.11: Varyans Ayrıştırması bulguları (AFG-TÜR1)

Dönem	AFG'in ayrıştırması			TÜR1'in ayrıştırması		
	S.E.	AFG	TÜR1	S.E.	AFG	TÜR1
1	2926500.	100.0000	0.000000	3860271.	0.202968	99.79703
2	3154582.	96.21800	3.781996	4547431.	2.963074	97.03693
3	3242468.	93.23016	6.769838	4855540.	4.975744	95.02426
4	3285791.	91.55184	8.448157	5007186.	6.036266	93.96373
5	3307923.	90.67543	9.324574	5083899.	6.570105	93.42990
6	3319316.	90.22412	9.775881	5123160.	6.839412	93.16059
7	3325199.	89.99183	10.00817	5143366.	6.976473	93.02353
8	3328239.	89.87206	10.12794	5153794.	7.046720	92.95328
9	3329812.	89.81020	10.18980	5159184.	7.082883	92.91712
10	3330626.	89.77822	10.22178	5161972.	7.101547	92.89845

Bu analizden elde edilen bulgular Afganistan ihracatındaki değişimin Türkiye ihracatını büyük oranda etkilemediği görülmektedir. Diğer bir ifadeyle Afganistan ihracatı Türkiye ihracatına bağımlı olmadığını görülmektedir.

SONUÇ

Afganistan, birkaç pazarda yoğunlaşan sınırlı bir ihracat tabanına sahip bir ülkedir. Başlıca ihracat kalemleri, kilimler ve halılar ile kuru meyvelerdir. Ana ihracat ortakları, Pakistan, Hindistan, Çin, İran ve Türkiye'dir. Başlıca ithalat kalemleri ise petrol, gıda maddeleri, ana metaller, makine ve teçhizatır.

Afganistan'dan Türkiye'ye yapılan ihracat da 2009 yılından 2014 yılına kadar artış görülürken, 2015'ten 2016 yılına kadar ihracatın azaldığı ve 2017 yılı itibariyle kademeli olarak ihracat oranlarında artış yaşandığı gözlemlenmektedir. Afganistan'ın Türkiye'den gerçekleştirdiği ithalat verilerine bakıldığında, 2009 yılından 2013 yılına kadar ithalat artmış ve 2015 yılından 2019 yılına kadarki ithalat rakamları iniş çıkış gösterse de 2009-2014 arası döneme kıyasla daha düşük ithalat rakamları görülmektedir.

Çalışmada, 2009-2019 dönemini kapsayan ve çeyrek dönemlik verilerden oluşan bir veri seti ile Birim Kök Testi, VAR modeli, Etki-Tepki analizi ve Varyans Ayırıştırma analizi kullanılarak, Afganistan ile Türkiye arasındaki dış ticaret faaliyetleri incelenmiştir.

Seçilen değişkenler ile ekonometrik bir model kurulmuştur. Çalışmada ilk olarak oluşturulan serilerin durağan olup olmadıklarını tespit etmek için ADF birim kök testi uygulanmıştır. ADF birim kök testinde, tüm değişkenlerin birinci farkları alındığında, aynı seviyede durağan olmuştur.

VAR modeli parametrelerinin doğrudan yorumu pek anlamlı olmamaktadır. Bu nedenle etki-tepki ve varyans ayırıştırması analizi yapılarak sonuçlar çıkarılmaya çalışılır. Etki tepki analizinde, ilk dönemde sıfır, daha sonra pozitif ve ikinci dönemden sonra azaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Varyans ayırıştırma analizi sonucunda, birinci dönemde, Afganistan'ın sebze ve gıda ürünleri ihracatının standart sapmasında meydana gelen değişimin %100'ü kendisinden kaynaklanmaktadır. Onuncu dönemin sonunda ise Türkiye'nin makine, elektrik ürünleri, toplu taşıma ve çeşitli ürünleri ihracatına kıyasla bu standart sapmanın %98,9' u kendisinden ve %1,1'i Türkiye'nin makine, elektrik ürünleri, toplu taşıma ve çeşitli ürünleri ihracatından ve Türkiye'nin ayakkabı, taş, cam ve metalleri ihracatına kıyasla %89,77 kendisinden ve %10,22'si Türkiye'nin ayakkabı, taş, cam ve metalleri ihracatından kaynaklanmaktadır.

Bu analizden elde edilen bulgular Afganistan ihracatındaki değişimin Türkiye ihracatını büyük oranda etkilemediği görölmektedir. Diğer bir ifadeyle Afganistan ihracatı Türkiye ihracatına bağımlı olamadığını görölmektedir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

Alptekin, V. (2016). *Makro Ekonomi*. Eğitim Kitabevi.

Boyes, W ve Melvin, M. (1994). *Macroeconomics* 2. Baskı

Craven, J. (1990). *Introduction to Economics* 2. Baskı

Hepaktan, C. Erdem(2015). *Uluslararası İktisat*, Emek Matbaacılık, Manisa, 2015.

Samuelson, P. A., ve Nordhaus, W. D. (2009). *Macroeconomics* 19. Baskı.

Sevüktekin, M., & Çınar, M. (2017). *Ekonometrik zaman serileri analizi: EViews uygulamalı*. Beşinci, Bursa: Baskı Dora Basım-Yayın Dağıtım.

Tarı, Recep. "Ekonometri", Kocaeli Üniversitesi Yayınları, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 3. Baskı, Kocaeli, 2005.

Tonus, Ö. 2015. *Temel Göstergelerle Türkiye Ekonomisi*. Bursa: Ekin yayınevi.

Özdurak, T. S. (2015). *Hysteresis Makro İktisat. İkinci Sayfa Yayınları*

MAKALELER, BİLDİRİLER, RAPORLAR VE DİĞERLERİ

Ahmed, V., & Shabbir, S. (2016). Trade & Transit Cooperation with Afghanistan: Results from a Firm-level survey from Pakistan.

Ashrafi, S. A. R., & Kalaiah, V. International Trade and Economic Growth in Afghanistan.

Bhardwaj, B. (2018). *Analysis of the Investment Options in Afghanistan* (Doctoral tezi, Himachal Pradesh Üniversitesi).

Breede, C. H. C., & Depree, L. (2008). A Socio-Economic Profile of Afghanistan. *Canadian Army Journal*, 11(3), 54-75.

Daly, J. C. (2017). Will the Lapis Lazuli Railway Corridor Finally End Afghanistan's Isolation. *CACI Analyst*.

Doğan, S. (2011). Turkey's Presence and Importance in Afghanistan. *USAK Yearbook of Politics and International Relations*, (4), 367-370.

Eltezam, Z. A. (1966). Afghanistan's Foreign Trade. *The Middle East Journal*, 95-103.

ESCAP, U. (2015). Afghanistan and Central Asia: strengthening trade and economic ties

FARAHMAND, M. A., & Ethem, E. S. E. N. (2020). THE RELATIONSHIP BETWEEN TRADE AND ECONOMIC GROWTH: THE CASE OF AFGHANISTAN. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 16(1), 81-97.

Hassanzoy, N., Amekawa, Y., Isoda, H., & Ito, S. (2017). The characteristics of rice markets and trade in Afghanistan: a survey of the major commercial rice markets. *Journal of the Faculty of Agriculture Kyushu University*, 62(2), 513-524.

Kabil, T. C., & Müşavirliği, T. (2017). *Afganistan ülke raporu*.

Kaya, K. (2013). Turkey's role in Afghanistan and Afghan stabilization. *Military review*, 93, 23-30.

Kuchins, A. C. (2011). A Truly Regional Economic Strategy for Afghanistan. *The Washington Quarterly*, 34(2), 77-91

Jain, R., & Singh, J. B. (2009). Trade pattern in SAARC countries: Emerging trends and issues. *Reserve Bank of India Occasional Papers*, 30(3), 73-117.

Mashal, M. (2014). Small and medium enterprises development and regional trade in Afghanistan. Institute of Public Policy and Administration Working Paper, (24).

Parto, S., Winters, J., Saadat, E., Usyan, M., & Hozyainova, A. (2012). Afghanistan and Regional Trade: More, or Less, Imports from Central Asia. University of Central Asia Working Papers, (3).

Rahim, S. A. (2018). Afghanistan's dependence on Pakistan: Trade, transit and the cost of being landlocked. *Management*, 1(4), 1-21.

Rahimi, M. S., & ARTUKOĞLU, M. M. (2019). An Assessment of the foreign trade structure of Afghanistan agricultural products. *Turkish Journal of Agricultural Economics*, 25(2).

Sadat, S. M. (2015). TAPI and CASA-1000: Win-Win Trade between Central Asia and South Asia. *Norwegian Institute of International Affairs: OSCE Academy*, 25, 1-18.

Sadiqi, K., Wani, N. U. H., & Haq, N. U. (2018). Latency of Afghanistan-SAARC Merchandise Trade Relation: An Economic Evaluation. *Kardan Journal of Economics and Management Sciences*, 1(2), 101-20.

Tahiri, N. R. (2017). Impact of Foreign Direct Investment on Economic of Afghanistan.

Taj, Z., & Wani, N. U. H. (2019). Evaluation of Afghanistan Export Performance: A Constant-Market-Share Analysis Approach. *Management*, 2(2), 16-40.

İNTERNET KAYNAKLARI

Afganistan'ın Siyasi Görünümü / T.C. Dışişleri Bakanlığı (mfa.gov.tr) Erişim tarihi: 01.02.2021

<https://afghanembassy.org.tr/en/contact/1> Erişim tarihi: 24.01.2021

<https://botschaft-afghanistan.de/business-investment/10-reasons-to-invest-in-afghanistan/>

<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?end=2018&locations=AF&start=2001> Erişim tarihi: 24.01.2021

<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=AF> Erişim tarihi: 05.02.2021

<https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS?locations=AF> Erişim tarihi: 10.01.2021

<https://de.statista.com/statistik/daten/studie/256569/umfrage/anteile-der-wirtschaftssektoren-am-bruttoinlandsprodukt-bip-von-afghanistan> Erişim tarihi: 24.01.2021

<http://documents1.worldbank.org/curated/en/534341547672040188/pdf/133791-BRI-PUBLIC-FX-note-FINAL.pdf> Erişim tarihi: 08.02.2021

<https://elections.pajhwok.com/dr/content> Erişim tarihi: 31.01.2021

<https://investinafghanistan.af/social-environment> Erişim tarihi: 15.10.2020

<https://knoema.com/atlas/Afghanistan/Inflation-rate> Erişim tarihi: 20.01.2021

<https://mines.pajhwok.com/content/afghanistan-economic-development-and-mines>

<https://newdelhi.mfa.af/indo-afghan-relations-4/economic-cooperations/regional-cooperation> Erişim tarihi: 10.03.2021.

<https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-asya/afghanistan/ikili-anlasmalar/iki-ulke-arasinda-arasinda-ticaretin-altyapisini-olusturan-anlasma-ve-protokoller> Erişim tarihi: 29.12.2021.

<https://tolonews.com/fa/afghanistan> TAPI projesi hakkında genel bilgiler Erişim tarihi: 25.02.2021

<https://www.bbc.com/persian/afghanistan-43014915> Erişim tarihi: 05.03.202.

https://www.carecprogram.org/?page_id=31 Erişim tarihi: 09.03.2021

<https://www.dab.gov.af> Erişim tarihi: 05.01.2021

http://www.dailyafghanistan.com/opinion_detail.php?post_id=145958 Erişim tarihi: 02.03.2021.

<https://www.mfa.gov.af/about-afghanistan/invest.html> Erişim tarihi: 24.01.2021

<http://www.mfa.gov.tr/guney-asya-bolgesel-isbirligi-orgutu.tr.mfa> (Erişim tarihi: 09.03.2021)

<https://www.nationsencyclopedia.com/economies/Asia-and-the-Pacific/Afghanistan-International-Trade.html> Erişim tarihi: 26.01.2021).

<https://www.refworld.org/docid/4950afcc0.html> Erişim tarihi: 19.01.202.

<https://www.thoughtco.com/afghanistan-facts-and-history-195107> Erişim tarihi: 10.10.2020.

<https://www.tradeatlas.com/en/page/what-is-hs-code-find-hs-code-search-hs-code> Erişim tarihi: 15.06.2022).

<https://www.transparency.org/en/cpi/2020/index/afg> Erişim tarihi: 28.12.2021).

<https://www.yjc.ir/fa/news/4007639> Erişim tarihi: 29.01.2021.

www.nsia.gov.af Erişim tarihi: 10.01.2021